ՍԿԻԶԲԸ
ԱՂԱՏԱՐ
ԻՍԱՀԱԿԵԱՆ
ԱՂԱՒԱՆԻ
ԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ
30ՐԴ ՏԱՐԻ
1900
ԹԻՒ 18 ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ 15
ԽՄԲԱԳԻՐ-ՏՆՕՐԷՆ
Մ. ՄԱՄՈՒՐԵԱՆ
ԹԻՖԼԻՍ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Հայ Թատրոնը· ԿԱՐԱՊԵՏ ՕՏԵՓԱՆԵԱՆ. — Արդի Նիւթապաշտութիւն. ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԵՍԱՅԵԱՆ. — Ցիշ՝. Ջիս. ՄԵՂՐԻԿ· — Ընտաւիք· Բ· ՉՕՐԵԱՆ· — Մանկանց Ընդեղն· ՏԻԳՐԱՆ Պ. ԹՈՒՇՃԵԱՆ. — Ազատչագահական Հոգեբանութիւն. Թ—բէ· ՆԱՋԱՐԵԱՆ Հ. ՆԵՐՄԷՍԵԱՆ· — Փոյթրլա· Կ· Յ. ԹՈՒՇՃԵԱՆ· — Վաւայ Ընկատղարձ. ՄԻՄԵՒՆԻԿ· — Գաղթական. — Արաքաղ Կ·

ԵՋԳ

Կ՝խնդրուի մեր Տեղական, Մայրախդաքի, Գաւառական եւ Արտասահմանի Մեծ. Բաժանորդներեն որ հանին իրենց ամսեկան մնացած բաժնեգիները դրկել Խմբագրութեանս։

ՄԱՄՈՒԼԵԱՆ ՏՊԱՐԱՆ

Կը տպուին Գրքեր, Տետրակադրեր, Հաշուեցուցակներ, Տետրակներ, Նամակագրութիւններ, Տոմսակ, Հարսնեաոմս, Մահագիր, Աչդաբարգ, Փոպուէն և ամեն տեսակ տպագրական գործեր. Տանկերէն, Հայերէն, Ֆրանսերէն, խիստ չափաւոր գիներով։

Տպարանը բաց է ամեն օր առաւօտ ժամը 7–6½ երեկոյին՝ ինչպէս նաև ամեն կիրակի օր առաւօտ ժամը 10–12։

ՈՎ. ՈՐ Կ'ՈՒԶԷ ՀԱՄԵՂ ՈՒՏԵԼ
ՈՎ. ՈՐ Կ'ՈՒԶԷ ՄԱՔՈՒՐ ՈՒՏԵԼ,
ՈՎ. ՈՐ Կ'ՈՒԶԷ ԱՆԱՐԱՏ ՈՒՏԵԼ։

Փարձի մը համար պատրաստեցէք ձեր կերակուրներն նամանաւանդ կաղանդի և Ծննդի առթիւ ամուսնեդիններն Զմիւռնիոյ կարագով։ Սոյն կարագը տուփերու մէջ դնքուած մասնաւոր բանալիով մը կը բացուի գուռ մէկ օրուան պարունակութեամբ 25 գահեկանի կը վաճառուի։

Կարագին տեսակին վիայութեան համար կրնաք դիմել Sporting-Club ի, New-Club ի, Cercle de Cordélio ի ճաշարանապետներուն։

Լաւագոյնը անձամբ փորձելն է։

Պալքանի դիներ առանց քաշի (ագիո), անուշ ըմպելիներ, Միւսքէթի գօնեաք, Շամպանիա, և առանց հոտի ձիթաեւուզ, Ամերիկայի գարեջուր եւ փափաքողը դիմեն վաճառատունս.

ԱՐԹԻՒՐ ՄՍԵՐԵԱՆ Ֆրանկոյ Ռաշ, Բասթ Բէնէֆան

Կարագը Հայնոցի դիւրութեան համար Շէրիմէհանց վաճառատունը ևս կ'գտնուի։ 12—3

Յ. ԳԱՐԱԳԱՇԵԱՆ և Վ. ՋՈՒՐՈՒՆԱԿԵԱՆՑ

ՃԱՄԱՓՈՐՏՔ

Պատիւ ունինք ծանուցանել Սրգոյ Հաստատութեան թէ ի Զուհա Պէտէմէն թիւ 14 մեր նոր բացած վաճառատան մէջ կը ծախուին մեծ և փոքր քանակութեամբ ամէն տեսակ ժամացոյցներ, ոսկիէ, արծաթէ, նիքէլ, և oxidé, զարնող ամսաց ցոյց և քրօնոմէթրը պրպտնի ժամացոյցներ։

Զարմուցիչ, պատի և դպրոցի մեծ ժամացոյցներ (pendules։ Զանազան տեսակ գոհարեղէնք, ինչպէս ադամանդեան, քարֆիցա եւ։

Ժամագործներու և ոսկերչաց վերաբերեալ ամէն տեսակ գանազան գործիներ։

Հոս կը յարդարուին ամէն տեսակ ժամացոյցներ լրատես երաշխաւորեալ։

Ժամացոյցներու վաճառումն և յարդարումն արտակարգ պեղջեալ գիներով կ'ընդան։ 24—24

ԲԱՑՈՒԱԾ Է

ԲԱԶՄԱՎԷՊԻ

1900 *տարւոյ բաժանորդագրութիւնք*

Տարեկանը է Ֆրանք 20

Փոխաքաղք կրնան դիմել ուղղակի խմբագրութեան հասցէին որ է՝

Rédaction de la revue « Pazmaveb »
St. Lazare
(Italie) VENISE

Ինչպէս նաև

Մխիթարեան Գրատունն։

ՕԳՆՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՑ ՈՐԲԻԿՆԵՐՈՒՆ

Ի նպաստ Հայ որբիկներու Բազմավէպ բացառիկ պատկերազարդ սրաձև մը պիտի հրատարակէ 40 էջէ բազկացեալ հատոր ոզորիկ, փայլուն և շատ ընտիր թուղթի վրայ 42 × 50 հսմ. մեծութեամբ,

Ինքնութիւնն ազնիւ և գեղած անձնաւորութիւններ բաժանորդագրուելու այս բացառիկ սրտակին ի նպաստ հայ որբիկներուն։

Բաժանորդագրոց անուններն իրենց գնած թիւերու վճարման դուժարին հետ պիտի տպագրուին Բազմավէպի տարեթիւերին մէջ։ Գինն է մէկ մի սրտակի 2·50 Ֆրանք կամ 12 դրչ. փոխաքաղք կրնան դիմել նաև Մխիթարեան Գրատուներն։

ԿԻՍԱՄՄԵԱՅ

Լ. ՏԱՐԲ

ԹԻ 18 15 ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ 1900

ՀԱՅ ԹԱՏՐՈՆԸ

ԱՆՇՈՒՇ ինձ հետ պիտի խնդայ նաև ամեն ընթերցող այն տրամաբանական տրտրացումով որ գոյութիւն չունեցող բանի վրայ կը յաւակնիմ ճառել, և պիտի զսպէ խիստ ծիծաղելի յօդուածս տիտղոսը որ նորութիւն մ'է իր տեսակին մէջ, նորութիւն՝ որովհետև հայ ու թատրոն բառերը երբէք չեն բարեաձ լրարու, և այս ծայրագոյն անծանօթները այժմ կը ձգտիմ միացնել և խօսիլ, խօսիլ՝ գրեթէ ոչնչութեան վրայ։ Բայց որքան ծիծաղելի է տեսնել պարզել մի չգոյութեան մասին՝ այնքան աւելի ամօթ է կարծեմ այդ չգոյութիւնը ժողովուրդի մը համար որ կը պարծի քաղաքակրթութեան բոլոր տարրները իւրացուցած լինելու վիճակութեամբ։

Արդեօք պիտի գանուի՞ն երեսս ի վար գալոցներ որ բառասուն տարի առաջ հայն ունեցաւ իր թատրոնը (կ. Պոլիս և Էջմիր). ստոյգ է որ 1860 ին կ'սկսէր հայ թատրոնը և այնքան սիրուած էր ժողովուրդը որ ժամանակին իրրև մեռած կը գրկէր զայն, բայց ինչ որ կեղծ է, խակ ու ուշաս չունենար կեանք, և այսպէս հայ թատրոնը խիստ վաղամեռ եղաւ ու ոչ ոք լացաւ իր գերեզմանին վրայ։ Ստոյգ է որ բնութեան մէջ ամեն բան իր ծնունդը, զարգա-

ցուսը և վերջաւորութիւնն ունի, նոյնպէս ստոյգ է որ օտար թատրոնը ծնաւ, մեծցաւ բայց անմահ մնաց, իսկ քան մը՝ որ կարի սրտխուռ ճշմարտութիւն է, այս է թէ հայ թատրոնը չծնաւ, այլ վիժեցաւ, թերևս թիւր է այս կարծիքն ալ, վասն զի վիժելու համար յղութիւնն անհրաժեշտ է, մինչդեռ հայը երբէք չյղացաւ, ուստի և չծնաւ, հայը չստեղծեց իր թատրոնը, զանէ հետաղրութեան պրոթիւնն ալ չկրցաւ ըմբռնել։ Հոս իմ նպատակ դուրս է թատրոնի պատմութիւնը գրել, բայց ստիպուած եմ երբեմն դիմել պատմութեան՝ հայ թատրոնի չգոյութեան պատճառները ջօշափելու համար։

Հարկ երբէք չունեցաւ իրեն ազգային թատրոն, բայց ինչ եղաւ ատոնց անպակ թատրոնի առաջին ստեղծողին՝ այսինքն Յունականին, ոչ թէ հետևողն այլ օրինակողը։ Ներկայ կայսրութեան ժամանակ, Հռոմ կը թողու միայն տասը թրաժեդիներ որոնք կը վերագրուին Սենեկայ հեղինակութեան, բայց դիտուններն տարակուսեալ այլ մասին, անոնցմէ միայն Մեդեա, թերևս Հիբոլիդ և Ակոմեմնոնը կ՚ընդունին իբրև գործ Սենեկայ։ Ինչ որ ալ լինի Հռոմ օրինակեց թատրը, և այն տասը թրաժեդիներն ալ լի կարգացուելու համար գրուած են քան բեմի վրայ ներկայացնելու, որովհետև զուրկ են թատերական արուեստէ։ Ցետոյ բոլոր եւրոպական երկիրները, Իտալիա, Ֆրանսա, Գերմանիա և Անգլիա փոխանակ ստեղծելու թատրը Յունական գպրոցին հետևեցան, Շէյքսպիր, Գորնէյլ, Ռասին, Մոլիէր, Վոլթէր, Հիւկո, Ալֆիէրի, Շիլլէր, Կէօթէ, և այլն, և այլն, մեր գպրոցին՝ այսինքն Յունական թատրոնի աշակերտուհին, եղան անոր անմահ և ականաւոր առաքեալները, և անոնցմէ իւրաքանչիւրը զարձաւ մի մեծ հեղինակութիւն, մի վարպետ, մի հանճար, մի ստեղծող, Շէյքսպիր՝ օրինակի համար, յետոյ ըմբռնած Յունականին՝ ինչ եղաւ այն մեծ վարպետը որ յեղաշրջեց թատրոնի դիտակէտը և բացաւ մի այնպիսի անհուր աստղաբէզ ուր միւս ազգերու բոլոր վարպետները, հակառակ խուստափողական ամէն ջանքերու՝ չնչեցին աւելի այժ տալու համար իրենց թոքերու և ազիզներու, և այսպէս իւրաքանչիւր ազգ ունեցաւ իր յատուկ թատրոնը և իր ազգային հեղինակութիւնը։ Ինչպէս Հոմերոս հայր կոչուեցաւ բոլոր քերթողներու՝ ասիկա պատճառ մը չէր որով Վ. Հիւկո տանէնտրոզ զարի հոմերոսը չլինէր։ Աշակերտը՝ որովհետև աշակերտ է, հետևարար իր վարժապետը չգերազանցելու պատասպարտուած չէ։ Տաղանդը՝ որ ամէն մարդու իրաւունքն է՝ զայն մշակելու և բարձրացնելու միջոցները, առանցնաշնորհուած չեն անոր տահման զրնելու, լուցկի մը երբ իր տակը լոյսն ու կրակը տարբեր նիւթի մը անցուսէ՝ օրինք մը չկայ որ այն տարբեր նիւթը լուցկիին չափով

վառուի, ընդհակառակը մէկ լուցկի մէկ քաղաք կ'այրէ, չէ թէ իր պարունակած ոյժով այլ տարբեր նիւթին բռնկելու հարուստ բնութեան պատճառով, հայը սակայն չունեցաւ ոչ աշակերտելու և հնարպէս ոչ ստեղծելու դիտումիւնը, ինչ որ ժողովուրդի մեծ զըպրոցին՝ այսինքն թատրոնի կը վերաբերի։

Մեծ ու տաժանելի աշխատութեամբ, զոհողութեամբ և համբերութեամբ իրանալի ամեն բան ակնթարթի մը մէջ ձեռք բերելու ձգտող՝ և ամեն պարագայի մէջ երևոյթներու սիրահար հայը մ.կ տատումով բացաւ թատրոնը, շտապով ու թշուառական լեզուով թարգմանեց դատական թատերգութիւններ, դրաս յանձնելով ծոյլ, տգէտ և անբարոյական արարածներու բերնին՝ մկրտեց զանոնք դեղատան տիտղոսով ու բեմը վոխեց ազատ դիմնաստուն, ժողովուրդը տակաւին դիտօրէն կամ անդիտօրէն քաջալերեց այդ քստմնելի վիճակը, երբէք չվախի մտնեմ մեր քարի հայրերու այն խօսքը զոր տակաւ կը լսէի, «Տատիկ Փրէնկին տալուս հային կուտամ», վասն զի օբէրայի և տատմայի խումբեր ամեն տարի իրենց շրջանը կ'անցնէին մեզ մօտ. ժողովուրդը ուրեմն զմայլումով և զդացումով կը ծափահարէր հայ թատրոնը և դերասանը լիուլի կը վարձատրուէր։ Թէ ինչ է պատճառ որ մեր թատրոնը վաղամեռ եղաւ, ահա հոս է քննելի խնդիրը, միակ ու մեկին է այդ անկումի պատճառը, հայ զրագէտ—հեղինակի չգոյութիւնն է այն որ տեղի կուտայ երկրորդական պատճառներու ևս, տատնդմէ մին ինքնակոչ գերատեններու անբարեկիրթ կեանքը, միւսն է օտար թատրոնի կատարելագործեալ վիճակը՝ որ իրեն նկերտական դիմ ուս ինքն կո ձգէ ի նէ գեղգիտաբեր հայ ժողովուրդը, որ՝ իր կարդին վճարած անշտիրհ թատրոնութիւններու անշնորհ արտաբերութիւններ՝ ուժամեսի հայ զրողներու ձանձրացուցիչ և անարուեստ խմբատակութիւններէ, կը փոխոյ վերջապէս կատարեալը տեսնել ու վայելել։

1874ին վերջին անգամ՝ կ. Պոլսէն հայ տատմին խումբը կ'այցելէր Իզմիր Քամարանդի մեծ թատրոնին մէջ՝ կիսով այրած, կը ներկայացնէր Թրքերէն և հայկրէն լեզուաւ։ Ժողովուրդը՝ որ տաս տարիներէ ի վեր չէր տեսած հայ խումբը, մոռնալով անոր անվայելչութիւնը, զրկուած կ'ընդունի զայն, խումբը սակայն տաս տարիներու բաւական երկար շրջանի փորձառութեամբ աւելի յառաջդիմած էր կոպտութեան մէջ։ Ժողովուրդը անտես կ'անդնէր դերասանին դիմովութիւնը բեմին վրայ և զիրար հայհոյելու քաջատրութիւնը, մինչև որ ի նպաստ դերասանի մը արուեստը ներկայացումի պատրուակով ծաղած վէճը հաշտարար միջոցներով վերջացնելու անկարելութեան տակ՝ առաւոտեան դատարանի վճռագրով երեկոյեան

տեղի կունենար, այն ժամանակ ժողովուրդին պժգոնքն ու զզուանքը ճամբայ կը գնէր խումբը։ Բայց ո՞վ է այս բոլոր տգեղութեան շարժառիթ հեղինակը — միշտ մի և նոյն պատասխանը պիտի լինէր թէ հայ գրագէտ — հեղինակին պակասն է այն, և քիչ մ՚ալ, չվարանինք ըսելու՝ ժողովուրդին կայր ապիտութիւնն է։

Մինչև 74 ին ձմեռը բնաւ տեսած չէի հայ հեղինակի արտադրութեան, մեծ և անհնարագրելի էր իմ ներքին յուզումն մինչև վարագոյրին բացումը։ Մի քանի անգամներ խումբը հրաւիրից գնս փորձերուն ներկայ գտնուիլ, զգացի անկարող պահելու համար անտանելի հաճոյքի մը երևակայութիւնս, հասաւ ճակատագրական վայրկեանը, վերացաւ վարագոյրը։ Ցնսա՞ծ էք երբէք ձեր անձը ոսկիով լեցուն սենեակի մը տէր, ու մի և նոյն րոպէին արթնանալով զգացա՞ծ էք որ տուփ մը սիգարէթի ստակը կը պակսի ձեր գրպանէն, — ահա նոյն երազը և նոյն զարթնումն ունեցայ այն տգեղ դիշերը։

Կեանքի մէջ կան այնպիսի տխուր պատահարներ, մահառու դէպքեր՝ ուր մարդ չզգար անմիջապէս հարուածին իրականութիւնը, ինչպէս իր ամենասիրելի մէկ անձին յանկարծական կորուստին, և ատկէ դիանալով ինքզինքը կը խարէ, խաբել իր անձը անտանելի գժբաղդութեան մեծ՝ այս է յուսահատութեան դէմ վայրկեանապէս առաջն առնելու միակ միջոցը։ Ներկայացումին առաջին զարհուրելի տպաւորութեան տակ կարծեցի գերատեսներու մի ահռելի հարուածը սր կուգար գործն սպանանել, հետևեալ օրը խումբը ինձ տուաւ բոլոր հայ հեղինակներու ձեռագիրները, ամփոփելով իմ մտայնի բոլոր կարողութիւնը կարդացի ու քննեցի զանոնք, բոլորը մէկէն վատարան պիտի նետէի եթէ ոգիհականութեան իրաւունքն իմ լիներ, այն ժամանակ փոխանակ գերատեսներն անիծելու՝ չկրցայ զսպել մի հառաչ որ իմ սրտի խորերէն կ՚արտաբերէր հետևեալ խօսքը, «Որքա՜ն աղքատեաց է հայ ժողովուրդը որ կ՚ներթայ ծաւիտհարել այս տգեղութիւնները»։

Հայ հեղինակներն ընդհանրապէս պատմական թատերգութիւններ կը յօրինէին կոչելով զանոնք մերթ դիւցազներգութիւն, մերթ ողբերգութիւն, որոնց երկուքն ալ նշանակութենէ զուրկ են և չեն համապատասխաներ tragédie բառին ստուգաբանական ու պատմական իմաստին։ Հայ գրողները դիւցազներգութիւն կը կոչէին այն գործերը որու մէջ դիւցազներ բեմ կ՚երևէին, իսկ ողբերգութիւն կամ եղերերգութիւն՝ այն գործերը որոնք արիւնալի և մահացու արկածներով կը փակուէին, ուրեմն ի՞նչ անուն պէտք է տալ այն թրաժէտիներու որ այլ երկու պայմաններն ալ ունին, հարկաւ դիւցազնաեղերերգութիւն պարտինք անուանել զանոնք,

հաւասիկ ուր վանկով և իր հարիւրամէթր տարածութեամբ բառ մը որու ամենէ շնորհքով նշանակութիւնը կը ճշտէ ուլլոդրիները։

Tragédie *Ցունական թրաղոտեան է, և թրաղո կը նշանակէ նոխազ, արու այծ. այս կենդանին՝ որ նուիրուած էր Բաղոսի, Ցունացոց տաճարի իրեւ մրցանակ կը արուէր բանաստեղծական մրցումներու մէջ լաւագոյն թրաժէտիին։ Չիմա մենք ինչպէ՞ս կրնանք հայացնել բառ մը որ անթարգմանելի է և զոր ֆրանսացին՝ ինչպէս և ուրիշ ազգեր իր նոյնութեամբը ընդունած են։*

Բաղոսի ոտներուն տակին՝ որպէս զի ժողովուրդին երգերուն միաձայնութեան monotonie *տաղտուկը անզգալի լինէր՝ թէսպիս ածկցուց անոնց մէջ անձ մը որ կը խօսէր ու կը պատմէր, յետոյ ուրիշներ այս պատմիչու ձևը խօսակցութեան փոխնցին որով թրաժէտին ծնաւ ու երգերը դադրեցան Քրիստոսէ վեց տարի առաջ։ Այս է ահա թրաժէտիի պատմութիւնը, գալով բուն թատրոնի պատմութեան՝ որուն ծագումն է վերը գծուած թրաժէտիի պատմութիւնը, առաջին անգամ քօմէտիա բառով կը կոչուէին թատերական ամեն տեսակ խաղեր, մինչև իսկ Ֆրանսա բոլոր թատերգութիւնները կը կոչէին* comédie *անունով, այս բառը յունական է և բարդ, քօմ կը նշանակէ գիւղ, և Օտեա երգել, որովհետև գերասանական խումբերը գիւղէ գիւղ երթալով կը ներկայացնէին իրենց թատերգութիւնները, տակաւին* comédie Française *կը կոչուի Ֆրանսայի այն մեծ թատրոնը ուր տակաւին ամեն տեսակ թատերգութիւններ կը ներկայացուին։ Երբ թատերական խաղերը անցնելով թրաժէտիէն այլ և այլ ճիւղերու բաժնուեցան՝ որոնց պատմութիւնը հոս շատ երկար պիտի լինի յիշել, ստեղծուեցան նաև այլ և այլ անուններ ինչպէս* drame, mélodrame, farce, *այս բոլորին մէկէն՝ առնելով նաև* tragédie*ն ու* comédie*ն, փոխանակ ասոնց իւրաքանչիւրին յարմար հայերէն անուններ շինել ու գտնելու՝ որ անկարելի է, մէկ տիտղոս յատկացնելն աւելի լաւ է, և այս տիտղոսն է թատերգութիւն բառը։ Բայց որովհետև կատակերգութիւնը կ'ընդունենք* comédie*ի նշանակութեամբ որ բոլորովին սխալ է թէ՛ բառին պատմական իմաստին տեսակէտով և թէ թատերգութեան հանդէպ, ուր երգիծաբանութիւնն է որ կը գործէ և ոչ թէ կատակը, և որովհետև կատակերգութիւն բառով ժողովուրդն իսկոյն կը հասկնայ և կ'ընդունի երգիծական խաղը, անկարելի է հետեւաբար գայն մխտել և տեղը ուրիշ բառ մը նշանակել, միայն թէ թատերգութիւնը պէտք է զղացնել թատերական գործերու ամբողջութիւնը, այնինչ կատակերգութենէ զատ միւս բոլոր թատերական ճիւղերու ընդհանուր տիտղոսն է ան։*

Սակայն հակիրճ բացատրութեամբ պիտին է որոշ գաղափար մը կազմել մեր հեղինակներու անհասկացողութեան վրայ որով Թատրը եղրակացնող տիտղոսին ազին անգամ չէին ըմբռնած։

Թատերգութիւն ընչպէս նաև վիպասանութիւն գրեթէ միևնոյն բաներ են, գրական այս ճիւղերու տարբերութիւնը կարելի է բացատրել մէկ խօսքով Թէ Թատերգութեան մէջ հեղինակին ստեղծած անձերն են որ կը խօսին միայն, իսկ՝ վէպին մէջ անձերէ զատ հեղինակն ալ իր դերն ու խօսքն ունի, զարձեալ՝ Թատերգութեան անձերը ժողովուրդին առջև կեանք կ'առնեն դերասանին անձով, մինչդեռ վիպական անձերը ընթերցողին երևակայութեան և հեղինակին նկարագրական ոյժին համեմատ կը գունաւորուին։ Այս տարբերութիւններով զանազանուած Թատր ու վէպը սակայն միևնոյն հիմնուն վրայ հաստատուած են, այս հիմերը երեք էական տարրերէ կը բազկանան, Սէր, Գարձուած (intrigue) ու Բարոյականութ։ Մենէ ոչ ոք ըմբռնած չէր այս անհրաժեշտ պայմաններու, որոնցմէ մէկին պակասը բոլոր գործը կ'ոչնչացնէ։ Հիմնէ հաստատելէ ետև կը մնայ անոր վրայի շէնքը յետոյ այդ շէնքի կահաւորումն և արդուզարդը։

Թօսլինը այժմ միայն Թատերգութեան մասին, զոր հաստատել այն երեք տարրերու վրայ չէ բաւական, պէտք է նաև մի առանձին ներդաշնակութիւն որ ընդհանուր կապի պէս կատարէ բնական ու տրամաբանական սահմանները չշեղելու համար, ամենէ առաջ լեզուն պէտք է զօրաւոր, քաղցր, սահուն ու պարզ լինիլ, պարզ մանաւանդ որ կարենայ բարձր գաղափարները արժանապէս արտաբերել և ունկնդիրին հեշտիւ հաղորդել. լեզուն պէտք է որ դիւրաւանին բուռն, խիտ, հզօ և տէտ փոփոխուելու նեղմակայ զգացումներուն հետ համերաշխութիւն կազմէ, պէտք են նախադասութիւնները կարճ ու կտրուկ լինիլ, վանդալ ներելի չէ մէկ պարբերութեան մէջ դերասանին շնչառութիւնը զոհել, ոտանել։ Մեծ զգուշութիւն բայերու, խնդիրներու, մէկ խօսքով, բոլոր բառերու, նոյնակ կէտերու դասաւորման ու տեղաւորման, միշտ մտաբերելով որ շեշտերը կարևորագոյն դերերէն մին է, ոտանաւոր Թատերգութիւն գրելու համար խիստ լաւ գիտնալ հայկական չափաբերութեան օրէնքը, որ ինքնին բարդաբոյս ու խստապահանջ է, ուրիշ լեզուներու պէս երբէք չներեր որ բառի մը վանկերը բաժնելով ուրիշ բառի վերայ արտասանել տայլն. աշխարհաբառով ներդաշնակ ու սահուն ոտանաւոր յօրինել ոչ միայն վարպետի այլ տաղանդի գործ է, բայց սակայն անհրաժեշտ է այս տաղանդը որպէսզի կարենայ աչքէ ձուլել տողերը որ դերասանին բերնէն իբրև արձակ արտաբերուին, գերասանին այս արուեստը անհրաժեշտ է ամէն լեզուներու

մէջ, Սառա Պէրնարի դիմաւոր յատկութիւններէն մին ալ այն է թէ տիեզերահռչակ դերասանուհին առանց զգացնելու ոտանաւորին եղանակը կ'արտասանէ։ Զգուշանալ նոյնպէս ստէպ և այլանդակ surprise ներ կրկնելէ վանդի միօրինակութեան չափ այդ եղանակն ալ ձանձրացուցիչ է, կարելի եղածին չափ շուտ շուտ փոխել տեսիլները, բայց ծանրանալ այնպիսի տեսակցութեան վրայ՝ որ կը վերաբերի դատապրութեան, սիրոյ լրման, ահաւոր վտանգներ վանելու, վրէժխնդրութեան և ասոնց նման մի շատ յուզիչ և յափշտակիչ դէպքերու և պատահարներու վրայ։ Մեծ ու կատարեալ դիտակցութիւն պէտք է ունենալ ստեղծելու արուեստին մէջ, խրթնաքանչիւր անձ ներկայացնել իր բնական ու կենդանի նկարագիրով, ստեղծել մանաւանդ անձեր որ մէկէն աւելի իրարու հակառակ նկարագիրներ ունենան, անկեղծն ու կեղծաւորը, մտքին և առաքինին, խմաստունն ու յիմարը իրրև հեղինակութիւններ երեւին. եայլն. եայլն. եայլն. այս պայմաններով յօրինուած թատերգութեան մը համար նիւթը կարեւորութիւն չունի, ամենէ չնչին և անշուշտ համեմատ նիւթը՝ երբ վարպետի մը ձեռքով զարգարուի, կը լինի բարձր, հզօր, հետաքրքրական և կրթիչ. ընդհակառակն երբ ամենէ վսեմ ու կենսական նիւթը համբակին ձեռքին մէջ կ'ընկնայ, կ'ոչնչանայ. զարձեալ՝ այս բոլոր պայմանները չեն բաւեր գործին յաջողութեանը, հեղինակին կոչումն ու ճաշակը անհրաժեշտ է, թատերգութեան՝ դրական արուեստին այս ծանր ճիւղին մէջ ամենէ շատ կը վնասուի հեղինակին ճաշակը, կոչումը և արուեստագիտութիւնը, նա որ չէ օժտուած ասոնցմով պէտք չէ որ գրէ. Էմիլ Տը Ժիրարտէն՝ մեծ հրապարակագիրը, մէկ անգամ միայն գրից թատերգութիւն ու ետրուեցաւ։

Ա՛րդ, հեղինակ մը՝ որպէսզի յաջողի իր գործը պսակել, որքան հմտութիւն պէտք է ունենալ պատմութեան ոգիին, ընկերային կեանքին մանաւանդ իր պատկանած ժողովուրդին ինչութեան, ի՞նչ հիմնական կրթութիւն, ի՞նչ բարձր պատասխանատուութիւն պէտք էին դիմրը սաշել ու կոկել։ Նա պարտի լինել ընկերութեան ամեն կարգի խաւերը մտանչ քննած, սկրը, նախանձը, զոհողութիւնը իւրացուցած. մանաւանդ, մանաւանդութիւնը և ամեն տեսակ ոճիրներ պատասպարտող դրական ու տեսլական օրէնքները խմաստասիրած, հոգեկան բոլոր յուզումները, տառապանքներն ու ձգտումները միաքի բոլոր հայեացքներն ու դատումները, սիրտի բոլոր զգացմունքները, վիշտերն ու հրճուանքները, կիրը, մարդը և բնութիւնը լաւ ու խորասկս ուսումնասիրած, վերջապէս կեանքը կազմակերպող այս և ասոնց նման անթիւ բաները շօշափած և զգացած. վտանգի

պատկառած մի թատերդութիւն փոքրիկ աշխարհ մը կը պարզէ քեզի վրայ։ Ուստի դիւրին է դուշակել թէ 30—40 տարի առաջ հայ թատերգակ հեղինակները՝ որոնք կը բաղկանային քերականութեան վարժապետներէ, վանքի չորս պատերուն մէջ անող վարդապետներէ, ինքնակոչ բանաստեղծներէ և մինչև իսկ փերեզակներէ՝ ինչ աստիճան ողորմելի ու զզուելի տգեղութիւններ կը ժայթքէին, այս պայմաններով սկսած հայ թատրոնը պարտ էր բնաւ չկանգնիլ։

Ըսել թէ չունեցանք արժանաւոր դերասաններ՝ սխալ է և անարդար, հայ ժողովուրդն արտադրեց Ազաժեան մը՝ զոր օտար մանուկն իսկ Բօսիէն գերազանց կը գտանէր, Սիրանոյշ մը՝ որ այսօր Կովկասի թատրոնը կը լուսաւորէ. Վ.երդին Գարագաշ մը որուտաղանդը այնքան ծափահարուեցաւ, Ոշականի մը, Թրեանց մը՝ որ Մօլիէրի դպրոցին աշակերտները եղան, բայց ասոնք և ուրիշներ իրենց փառքն ու համբաւը Թիֆլիսէ չեն պարտաւորիր, այլ Ռուսահայոց, բայց և այնպէս այդ յանցանքը բոլորովին մեր վրայ չծանրանար, մենք եթէ սկզբնական մեղք մը ունինք այն ալ համբակներու և աչնչութիւններու մեր կողմէ նախմնծարուիլը և յետոյ պատասպարուիլն է որոնց մէջ արժանաւորն ալ կ'այրի։ Ռուսահայերը մենէ շատ աւելի ուսումնասիրած և զգացած են թատրոնի ինչութիւնը և անոր անհրաժեշտութիւնը որ և է ժողովուրդի համար և ըստ այնմ գիտեն գնահատել արուեստագէտը, և այսպէս կը յաջողին կանգուն պահել ժողովուրդին՝ այսինքն հասարակաւոր մանուկին ճշմարիտ դպրոցը, լուսաւորիչ տաճարը, մենք ինչո՞ւ կը կուրանանք այս ճշմարտութիւնը տեսնելու, պարզ է պատասխանը, վասն զի թեթև խիստ թեթև ըմբռնողնք թատրոնը և հոն յաճախելով իբրև մի զբօսարան՝ չփայտուցնենք դերասան կոչուղ անտակ տարրը, ինչո՞ւ. վասն զի չունէինք և չենք ունեցած թատրոնը իր կատարելութեամբ ծանօթացնող ոչ հեղինակ, ոչ դրագէտ։ Եթէ Ռուսահայերը թատերգակ—հեղինակ չարատարեցին տակաւին [1], գէթ օտար գործերը վայելչապէս թարգմանեցին և դերասանական խումբը կարգապահութեան ընտելացուցին։ Բայց ինչո՞ւ չառնենք քանի որ թատրոնի կարևորութիւնը ընդունուած է հոն, ասիկա մի ամսոյի հարց է՝ զոր լուծելու պաշ-

---

[1] Դեռ անցեալ տարի Պօլսահայ դրագրի մը մէջ Ռուսահայ թղթակից մը կը պոռար թէ Կովկասի մէջ հայ թատերական հեղինակ չունինք։

ուծը կը պատկանի մեր Կովկասցի աղջկանները, ինչ որ լինի ա-նոր պատասխանը, չեմ կարծեր որ կատարեալ արդարացումի մը հանգամանքներ ունենայ։ Հ՞արկ է արեւն եղրակացնել խնդիրը մեկ խօսքով թէ հայը չէ ծնած թատերգութիւն յօրինելու։ Պատկառ է ահաւոր է այս խորհուրդը, ես և ոչ մէկ պայմանով չպիտի կրնամ հաշտ նայիլ այս յուսահատական գաղափարին որքան ալ ճշմարտութեան գոյներով ներկուած, զրպարտութիւն է բոլորովին օտար նկատել մի յատկութիւն հային համար որ գոնէ նախնդրութեան առաջին մրցանակն ընդունած է երկրի բոլոր ժողովուրդներուն մէջ։

Հայ ժողովուրդը մի քիչ շոյելուս համար թերևս առարկուի թէ ամեն արուեստագէտ և հեղինակ գովեստներով չեն պսակուած։ Այո՛, Ալամեան լաւ կ'ապրէր Կովկասի մէջ, իսկ երբ իր ծննդավայրը գարձաւ՝ չքաւոր մեռաւ, Նալպանդեան Զուհաճեան աղքատ մեռաւ, Ռշտունի Պօղոս՝ և Թրեանց Կովկաս աղքատ վերջացան, ա-մենատեսուր ճշմարտութիւններ են ասոնք, սակայն միւս կողմէ յայ մխիթարական ճշմարտութիւն մ'է նաև տեսնել որ հայ ժողովուրդը գիտցաւ համակրութեամբ ծանել իր մէկէն աւելի գրական մշակներ յոբելեանները։ Քաղաքակրթութեան առաջին աթոռը բազմել աղդերու մէջ իսկ այսպէս եղած է միշտ. Պէրանժէ իր կեանքը ամ-նական երկու հարիւր ֆրանքի ծախսով իր հրատարակչին, Քարմէնի հեղինակը Պրիւսէլի մէջ մահացաւ, բազմաթիւ են օրինակները, ա-սոնք՝ եթէ ներելի է ըսել, արիածներ են որոնց մէջ պակաս է վնա-սել քիչ մ'ալ ճակատագրին մասը, յետոյ. . . քիչ մ'ալ հեղինակ-կին կեանքը պակաս է քննել։ «Մարդուն մեղքերն են որ գինքը պզքատ կը թողուն, ըսած է Բլեյան։ Բայց ինչո՞ւ մնդանչել ան-գիտօրէն, ինչո՞ւ զրգռել այնպիսի գերեզմաններ որ ամեն կերպով նուիրական ու պաշտելի են մեզ համար. Թող Աստուած օրհնէ ա-նոնց հոգին ու յիշատակը, ու մենք փութանք մեր այսօրուան պէտ-քը գոհացնելու մեծ գործին։

ԿԱՐԱՊԵՏ ՍՏԵՓԱՆԵԱՆ

ԱՐԴԻ ՆԻՒԹԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ*

(LE MATÉRIALISME CONTEMPORAIN)

Գ.

ԹԷ ԻՆՉ Է ՆԻՒԹՆ ԱՒ ՀԱՍՈՒԹԻՒՆ

Եամեն իմաստասէր միտք, Տօքթօր Պիւխնէրի գրութեան նախընթաց մեկնութիւնը կարդալով, անտարակոյս զարմացած է տեսնելով տարօրինակ պակաս մը, այս է թէ՝ հեղինակն, որ ամեն ինչ կը բացատրէ նիւթին գոյութեամբ, բոլորովին մնացած է ըսելու մեզ թէ ի՞նչ է նիւթն և թէ ի՞նչ կ'իմանայ ինք այդ բառով։ Բառական չահեկան խնդիր մէ այս տակայն, և գարերով զբաղեցուցած է այնպիսի մարդիկ որ ոչ յիմար էին և ոչ տղայ։

Միթէ չդիտե՞նք թէ մեր մարմին և նիւթ կոչած առարկաներու գաղափարն երկու բոլոր տարբեր տարրեր կը պարունակէ. մին՝ այն է որ կը բազկանայ մեր զգայութիւններէ, և միւսն՝ այն է որ զրսէն կը գայ և իրապէս որոշ է ու անկախ մեր տպաւորութիւններէ։ Աչք՝ երբ կ'ըսեն թէ նիւթն իրերու սկիզբն է, յայտնապէս կ'ակնարկեն նիւթին այնպէս ինչպէս որ է ինքնին, և ոչ այնպէս՝ ինչպէս որ կ'երևի այն մեզ, որովհետև եթէ վերլուծութեամբ հասնուինք որ նիւթին գաղափարը մեր զգայութիւններու մէջ կ'ամփոփուի և թէ արտաքին ոչինչ կը պարունակէ նիւթը այս կերպով պէտք անհրաժեշտութեան մղիայն մեր մտքին մի այլափոխում ըլլալով և նիւթապաշտութիւնը պէտք փոխուէր գաղափարականութեան։ Ուրեմն անժխտելի է թէ նիւթապաշտական գրութեան մ'առաջին պայմանն է իրարմէ բաժնել ինչ որ կը բղխի նոյնիսկ մեզմէ և ինչ որ կ'ընդունինք արտաքուստ՝ մարմնոյ և նիւթի գաղափարին նկատմամբ. բայց այս բաժանումը շատ վիճարկելի է, ինչպէս որ կ'ապացուցանէ գիտութեան պատմութիւնը։ Պիւխնէր բոլորովին զանց ըրած է զայն, հետևապէս և անոր գրութիւնն ալ հիմնական վրայ գրուած է։

---

* Տե՛ս թիւ 17, էջ 671։

փորձե՛ք ըմբռնել ինչ որ չէ ըրած նա, ցոյց տանը լուծումով թէ որքան նիւթի պաղափարը մութ է և անկատար, որքան անբաւական է այս ինքնիրեն, որքան անհետի այս ու կը ցրուի քննութեան տակ։ «Ոհ չգիտեմ ինչ է այն», կ'ըսէ Ֆէնէլճն, «որ կը հալի երբ ձեռքիս մէջ անմիջապէս զայն սեղմեմ»։

Նախ պէտք է քննել թէ ինչ կը հասկնանք ռամիօրէն մարմին բառով։ Մարմին մը զանգուած մ'է հատատաուն, դունաւոր, տուկուն, տարածուն, շարժուն, հատաւէտ, ջերմ կամ պաղ և այլն. մէկ խօսքով՝ առարկայ մ'է այն որ զգայարանաց կ'ազդէ և ես այնչափ սովրած եմ ազդելու այսպիսի առարկաներու մէջ, զանոնք զգլծածել, վայելել, երկնչել, անոնց անձկալ որ աշխարհի վրայ ամենէ սաստիկ ու ամենէ ճշմարիտ բաներ կ'թուին ինձ լինիլ։ Կը ծաղրեմ այն մտրվելիկը որ այս մասին տարակոյս կ'յայտնէ, և եթէ երևակայութեամբ ուզեմ պատկերել իմ միտքս՝ անոր մարմնոյ մը ձևը կըտամ։ Ինչ կայ հաստատուն և սաստիկ նիւթին այս տեսակ պատկերացման մէջ։ Փիլիսոփայութիւնը այս հարցման պատասխանելու համար՝ կ'զանազանէ նախ երևոյթականն իրականէն։ Այս զանազանութիւնը ծանօթ է մեզ ամենէ ճշգրիտ և ամենէ ըրբակատ գիտութիւններու շնորհիւ։ Աստղաբաշխութեան մէջ՝ ամենքան կը կայանայ իրական շարժումներու ու առերևոյթական շարժումներու տարբերութեան վրայ։ Եթէ երևոյթները քննենք, արեգակը կը թուի շարժիլ արևելքէն արևմուտք, բաշխելով մեզ ըրատկնեն ընդհատ։ Սակայն իրապէս երկիրն է որ կը շարժի և որ ունի երկու շարժում, որոնց ոչ մէկն և ոչ միւսը կըզգանք. մէկ՝ ինքն իր վրայ թաւալումն է, իսկ միւսն արեգակին բոլորտիքն ըրած շրջանը։ Աստղերու մէջ ևս պէտք է որոշել առերևոյթ մեծութիւնն իրական մեծութենէն, առերևոյթ դիրքն իրական դիրքէն։ Այնքանին մէջ աստղի մը ճշգրիտ բարձրութիւնը ստանալու համար աստղաբաշխները պարտաւոր են հաշուել լոյսի ճառագայթներուն խոստումէն մինչև երկիր, այսինքն բեկեկումէ։ Ամբողջ տեսաբանութիւնն ընդհանրապէս կ'ուսուցանէ մեզ չի շփոթել տեսանելի երևոյթներն առարկաներու իրական ձևին, իրական մեծութեան, իրական դիրքին և իրական շարժումին հետ։

Այս և ասոր նման ուրիշ շատ ծանօթ իրողութիւններ իրաւունք կ'ընան մեզ հարկնելու մենք մեղի թէ «մարմնոյ» մասին մեր կազմած գաղափարին մէջ չկա՞յ մութ մաս մը զոր պէտք է վերագրել նոյն իսկ դիտողին, որ անորմէ կը բղխի ու իրեն հետ կ'անհետի։ Այն նիւթին վերագրուած յատկութեանց մէջ՝ երկու հատ կան մանաւանդ՝ որ կը թուին մեզ կենդանացնել բնութիւնը և առանց որոց մեռած պիտի երևէր այս. այն է լոյսն ու ձայնը։ Լաւ ուրեմն, հարցնենք բնագէտներու թէ ինչ է ձայնը, ինչ է լոյսը։ Ահա թէ ինչ պիտի պատասխանեն. ձայնն ու լոյսը թրթռումներ են, այսինքն շարժումներ։ կանգ առնենք քանի մը վայրկեան բնագիտական այս դիտողիկ տեսութեան վրայ որ այնքան դղալի լոյս սփռած է արտաքին ըմբռման խնդրոյն վրայ։

Եթէ լարուած թելի մը գլխնը մատով կը հալոցրնենք անոր երկնեկի և ճօճումի շարժում մը զոր մեր ղդայարանքը կըզգան. շօշափելիքը՝ մատին տակ անոր սարսռիլը կըզգայ, իսկ տեսանելիքն՝ պարզապէս ուղիղ գծի մը տեղ կը նշմարէ լար մը մէջ տեղն ուռած ու շատ նուազ լուսատար և սրտ ուռուցումն հետզհետէ կը նուազի մինչև իր հանգստեան վիճակին վերատանալը։ Այս տեսակ շարժումը կը կոչուի թրթռում և այս տարրական իրողութենէն է որ ծագում է առած ամբողջ թրթռական տեսութիւնը (théorie vibratoire), տեսութիւն մ'որ արդի բնագիտութեան մէջ այնքան նշանաւոր է և որ այնքան փայլուն ապագայի մը սահմանուած է։ Արդ, որչափ որ տեղ լարին թրթռումը, որչափ որ մատը լարին զուգակը ղդայ, կը լսենք հնչիւն մը։ Հնչիւնը կըսկսի ու կը վերջանայ թրթռումով։ Աւելին կայ, ամենէ ճիշտ փորձեր ու ամենէ ճշդիւ հաշիւներն ապեռև յարաբերութիւն մը կը հաստատեն արտադրուած հնչիւններու բարձրութեան և թրթռումներու թուին մէջև, թէև մ'որ նոյն լինչն մշտական առնչութեան մէջ է լարերու երկայնութեան և ձգտման հետ։ Ուրեմն կրնանք հաստատել թէ հնչիւնին կամ հնչական զգայութեան (sensation sonore) միակ պատճառը շարժում մ'է։ Այս շարժումը կը հաղորդուի, օդի միջոցաւ, որ նոյն լինչն թրթռուն մարմին մ'է, մինչև ականջն, ճարտարութեամբ յօրինուած գործարան՝ օդային թրթռումներն հա-

ւսրելու և գանոնք լողալեան ջղին հաղորդելու համար։ Հոն է, հոն է միայն որ մեքենական ձայնը կը պարզի և զգայականը կը յայտնի։ Հոն է որ շարժումը կը փոխուի զգայութեան, չբացատրուած և դուրէ բոլորովին անբացատրելի երեւոյթ մը։

Այս միայն սապէս է թէ մինչև այն վայրկեանն ուր լողալեան ջիղը կը գործէ, մենք դուրս ուրիշ բան չկայ, այլ միայն թրթռալեան շարժում մը, այնպէս որ եթէ պահ մ'երեւակայենք որ լսողն անհետ եղած է, թէ զգալու կարող ջիլը ջնջուած կամ ջլատուած, թէ լսելու կարող ոչ մի կենդանի կայ երկրի վրայ կամ անջրպետին մէջ, այն ատեն մենք դուրս բան մը չպիտի գտնուի, ոչ մի բան որ կերպով մը հնչիւն կոչուած բանին նմանի։

Շատ ժամանակ, շատ փորձեր, շատ վիճաբանութիւններ պէտք եղած են՝ որպէս զի թրթռումներու այս տեսութիւնը լոյսի համար գործածուի։ Հնչական թրթռումները կարող են զգալի ըլլալ զգայարանքի, լուսաւոր թրթռումները չեն կարող. առաջնական միջամիջոցն որ կը հաղորդէ ձայնը՝ հաւասարապէս զգալի է զգայարանքի, այս է օդը. առաջնական միջամիջոցն որ լոյսի հաղորդիչը կը համարուի՝ մեր ոչ մի զգայարանին տակ կ'ինկնայ, այս է՝ բոլորը։ Ասկէ կը հետեւի թէ թրթռալեան տեսութիւնը անմիջապէս փորձով կը յատկացուի հնչիւնին, և ուրիշ բան չէ այլ երեւոյթներու ամփոփումը, լոյսի համար՝ ընդհակառակն թրթռալեան տեսութիւնը ենթադրութիւն մ'է զոր միայն կ'ընդունէ և որ կարող է ապրի կամ նուազ փորձով ստուգուիլ. ասկէ ծագած են այն դանդաղութիւնն, որով ընդունելութիւն գտած է այս տեսութիւնն, և այն դժուարութիւններն որոնց հանդիպած է այն։ Ինչ որ է, բնագէտները վճռապէս ընդունած են զայն հիմա, հետեւաբար զարձնել կրնանք ըսել, լոյսն մենք դուրս նկատուելով, զգացող էակէն դուրս, տեսնող աչքէն դուրս, շարժում մ'է։ Լոյսի զգայութիւնն երեւոյթ մ'է կենդանի աչքերու յատուկ և որ ատոնց մէջ ու ատոնցմով միայն տեղի կ'ունենայ։

Բայց ահաւասիկ ուրիշ իրողութիւն մ'որ շատ տպաւորչն է և որ վճռական կերպով կ'ապացուցանէ թէ ինչ ստիճան մեր զգայութիւնները կախում ունին մեր զգայարանքին և թէ որքան մեր

զաղափարները՝ նախքի մասին, այնպես ինչպես որ զգայարանքը կ'ընծայէն մեզ, պարտին ուղղակի մարդոյ, այս իրողութիւնն է, ինչ որ այսօր ամեն բնագէտներ ընդունած են, չերմութեան և լոյսի նոյնութիւնն։ Ի՞նչ կայ, զգայութեան տեսակէտով, իրարմէ աւելի տարբեր քան այս երկու կարգ երեւոյթները։ Ամեն կը թուին իսկ իրարմէ անջատ։ Ես կրնամ տաքնալ մատիս մէջ, օրինակի համար հանքերու մէջ, և մտիլ՝ պայծառ լոյսի մը տակ։ Զննելով այս հարցանքի ու տարերայի հակադրութեանց, Մէյմնիի փորձերն այնչափ բազմացուցած են այս երկու ապզակներու (agent) նմանութիւնները որ դիտութիւնը դրեթէ չվարանիր եզրակացնելու ամեն նոյնութիւնը։ Չերմութիւնը, լոյսի պէս, ալիքով կիծայ կը շարժի և նոյն արագութեամբ. լոյսի պէս կ'անդրադարձնայ այն. անոր պէս կը բեկքեկի և նոյն օրինաց համեմատ, մարմիններու միջէն կը հաղորդուի, ինչպես նոյն ինք լոյ՛ը։ Վերջապէս դիտենք թէ երկու լոյսերու զուգադրումով մթութիւն կրնանք առաջ բերել. լաւ ուրեմն, երկու չերմութեան ալբիւրներ միացնելով իրարու, կրնանք արտադրել ցուրտ. այս է ահա զոր Ֆիզօ և Ֆուքօ պարոններու մեկ նշանաւոր փորձը փայլուն կերպով ապացուցած է . . . ։

Մենք գուրս, զգացող էակէն գուրս, չկայ ուրեմն երկու բան, չերմութիւն ու լոյս, այլ կայ միայն մի բան որ կը զանազանի մեր զգացողական գործարաններու շնորհիւ։ Չերմութիւնը՝ լոյսն է զոր շօշափելի չիղերը կ'զգան, և լոյսը չերմութիւնն է զոր տեսողական չիլը կ'զգայ։ Վերջապէս՝ ինչպես տեսանք, լոյսն ուրիշ բան չէ այլ միայն շարժում մը, նոյնպես չերմութիւնն ևս շարժում մէ միայն։

Ասոր ամրութիւնը համար բոլոր այս տեսութիւնն, ի բաց թողլով զգացող կամ կենդանի էակն, պարտ է ընել թէ բնութեան մէջ ոչ տաք կայ և ոչ պաղ, ոչ լոյս ոչ մթութիւն, ոչ ձայն և ոչ լռութիւն, այլ մի միայն այլազան շարժումներ կան որոց օրէնքն ու պայմանները մեքենականութեամբ կ'որոշուին։

(Շարունակելի) ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԵՍԱՅԵԱՆ

ՅՂԹԻ ԶԻՍ

Առ Գ. Զ.

Յիշէ՛ զիս երբոր դարձ առնու ծիծառ,
Կանանչցնէ հագնիլն դաշտ, հովիտ ու ծառ,
Երբ լսես այգուն պ՚՚լ՚՚լին աւաչ,
Յիշէ՛ մի՛ մտնար իմ տրտիւ հառաչ:

Յիշէ՛ զիս երբոր դու մօտ ծովափին,
Կիջնաս լսելու մրմունջն ալեակին,
Կամ ծոցն անտառին ձայնովը բէկ բէկ,
Գիշերներն անմուռն երգող թռչնիկն հեռ:

Յիշէ՛ զիս երբոր ցուրտ հովերն աշնան,
Տերեւքն ազազուն կրնեն ցիր ու ցան,
Ու երբ կը լսեն պ՚՚լ՚՚լ ու սարեակ.
Յիշէ՛ վշտակոծ տրտիս հառաչանք:

Յիշէ՛ զիս երբոր մթագնի երկինքս,
Իրար խառնուին փոթորիկ ալիք.
Թէ ցայտին կայլակ կոհակներն յափրնիք,
Յիշէ՛ տառապիր միղրիկիդ արցունք:

Սէն-Փօր, 1900 ՄԵՂՐԻԿ

ԸՆՏԱՆԵՒՔ *

Գ.

Նահապետական եւ միակին-ընտանիք. — Վերջապէս մայրիշխանութիւնը ոչնչացնելու նպատակով յիշած քանի մը պատճառներէս զատ կայ գլխաւորապէս մին ալ — այրերու զօրութիւնն է ան:

Այրերը ըլլալով իրենք ուժեղ, կորովի, գործօն և վարժ ու վճռակտուր աշխատանքի կամ արդիւնագործութեան մէջ, կամաց կա-

* Տե՛ս թիւ 17, երես 684:

մաց, ժամանակի ընթացքին մէջ, առաջնութիւն կը վաստկին կնոջ վրայ, շնորհիւ իրենց ունեցած առաւելութիւններուն։ Ու որքան աւելի կ'անկին հարստութիւնները, այնքան աւելի կը շեշտուի մարդուն առաջնութիւնը։ Ընհատական ու ինքնահաստատութեան ոգին կը զարգանայ մարդուն մէջ. անիկա սեռնելով ու համոզուելով որ այր մը մկէ աւելի կամ պակաս կին ունենալով չի կրնար ընտանիք կազմել, հետզհետէ, շատ մը ազգերու մէջ օրէնք կը պատնայ սիակնուրիւնը։

Ինչպէս ըսի, հարստութիւնները բազմանալէն վերջը, մարդկային ագահութիւնը ձգտում կ'ունենայ իր զաւակները ձեռք անցնել ու անոնց ժառանգել տալ իր ունեցածները։ Ու այն ամէն առանձնաշնորհումները, զորս առաջ տեսանք և որոնք կը պատկանէին միայն մայրերուն, անցան այրերու ձեռքը։ Հիմա հիմնովին հակառակ իրողութիւններ տեղի ունեցան. կնոջ ազդեցութիւնը բոլորովին կտրիցաւ, գարձաւ ՍՏՐՈՒԿ, այն կինը՝ որ ամբողջ տոհմերու ղեկը իր ձեռքին մէջ ունէր, կը կառավարէր զանոնք իր ուզած սիստէմով։

Պատճառ։

Որովհետև մարդը՝ անյագ ու փառասէր այր—մարդը, կրան ցուց այլ ևս խիղճ ու սիրտ, արդարութիւն ու պարտաճանաչութիւն, ու միայն իր «Ես»ը պաշտելու խօլական հիւանդութենէն բռնուած, գարձաւ կատարեալ բռնաւոր. չի ճանչցաւ ան կինը իրեն իբր ընկեր, գործակից ու խորհրդակից, իր տան մէկ կարասիին պէս պարզակեց տան չորս պատերուն մէջ, իբր գործիք գործածեց, իր ըոլ պահած ստուկներուն հաւասար յարգանք ու պատիւ տուաւ—ի՞նչ անիրաւութիւն ու ամօթ։

Հին հասկական ընտանիքը շատ լաւ օրինակ մըն է ըսածիս. —արդարև հոն կեանքը թէև քիչ մը պարզ ու չարքաշ, տանտէր ու սպասաւոր մեկտեղ կ'աշխատէին, կը հերկէին, թագուհիներ նոյն իսկ սպասուհիներու հետ կը մանէին, բայց ընտանեկան օրէնքը ու սովորութիւն շատ անդրմ ու խիստ հաստ էին. տանտէրը տունին ոչ թէ իբր հայր, այլ իբր բռնաւոր մը հաստ էր։ Կինը թիրութիւն մը գործած տանն մինչև իսկ գատապարտելու

չափ առաջ գնացած է։ Իր զաւակներուն վրայ բռնապետական իշխանութիւն ունեցած է, ոչ որ չէ կրցած միջամտել անոր ըրածներուն, անիրաւ թէ իրաւացի։ Ըստ հնոյն՝ ծնած հայրմանպամ զաւակները մեռցուցած է. քանի մը անգամ իր հասակը առած զաւակները ծախելու իրաւունք ունեցած է. և իր մահուանէն վերջ ալ իր ունեցած հարստութենէն կինը, զաւակները զրկելով ուրիշը խնդացնելու չափ առաջ գնացած է։

Սակայն մարդը չի կրցաւ իր յիմարութիւնները միեչև վերջը առաջ տանիլ։ Աշխարհի զանազան մասերուն մէջ երևան եկան լուսաւոր մտքեր և ժողովուրդը այլ վայրենի վիճակէն քաղաքակրթութեան շաւղին մէջ մտցնելու ձեռք զարկին։ Սպարտայի մէջ՝ Լիքուրգոս մը, Աթէնքի մէջ Սոլոն մը, Հայոց մէջ Լուսաւորիչներ, Մեսրոպներ և Սահակ Պարթևներ ու Մեծն Ներսէսներ, ուրիշ ազգերու մէջ ատոնց պէս տաճնեակիներով լուսաւորիչներ սկսան լաւ օրէնքներ հաստատել։ Յունաստանի այս կազմակերպիչներուն առաջ բերած ընտանեկան ու ընկերական օրէնքները իրենց բարերար արդիւնքը ունեցան ա՛չ միայն Յունաստանի վրայ, այլ ուրիշ շատ մը ազգերու վրայ։ Թէև Լիքուրգոսի օրէքները ամենէն աւելի առաջատական, բայց ընտանիքի մասին բոլորովին անհնթեթ ու ծայրահեղ միջոցի մը դիմից ան. ընտանիքը ջնջեց, բան մը՝ որ թող թէ այն ժամանակուան պահանջներուն, այլ նոյն իսկ ներկայ լուսաւոր դարուն պահանջներուն իսկ չի համապատասխաներ։ Սոլոնի օրէնքը սակայն, ընտանեկան տեսակէտով, շատ մարդասիրական ու իմաստուն էր։ Ան ընտանիքին մէջ հաւասարութիւն առաջ բերաւ, աշխատանքի բաժանումը հաստատեց, յարգեց ընտանիքին իրաւունքը, պարտք դրաւ մայրերու վրայ կրթել զաւակները մտաւորապէս ու ֆիզիքապէս։ Ընտանիքի կառավարութիւնը՝ — ա՛չ թէ իշխելու, բռնանալու — իրաւունքը յանձնեց հրեշտակոյն այրերու և կիներու։

Ու այս ընտանիքը կոչուեցաւ նահապետական ընտանիք, և որ տակաւ աւելի կանոնաւոր կերպով կազմակերպուեցաւ։

Մեզմէ ամէն մէկը նահապետական ընտանիքին վրայ շատ յստակ գաղափար մը կազմած ըլլալու է, քանի որ անտես մեր վա-

առանձին շատ մը կողմերը կը զանազանի։ Անիկա հաւատարմութեան մը մարդանկարն է, ճիշդ ատոր համախմբուած ու համախմբուած օճախին շուրջը։ Ան միևնոյն ատեն կրօնական հաւատքը մըն է. իր զաւակած կրօնքը կը կապէ՝ բոլոր անդամները ընտանիքին շուրջը։ Նահապետը, իբրև հոգևորական, կը կատարէ ամէն արարողութիւն և ծեսերէն վերջն ալ նախիրական անձ մըն է, որուն կը յաջորդէ իրենց որդին։

Նահապետական ընտանիքը ունի հոգ. բամնուած է ան նահապետին կողմէ իր ժառանգորդներուն, իր ուզածին պէս։ Նահապետական ընտանիքը ունի իր տնտեսելու, կառավարելու ուրոյն կերպերը, սոլորութիւնները։ Հոն բաժանում չի կայ, այլ փոխադարձ աշխատութիւն, գործակցութիւն. հոն պէտք է սիրէ սէրը, համերաշխութիւնը։ Վերջապէս տեսակ մը համայնական դրութիւն է ան, ուր ամէն ինչ հաւասար ու հասարակաց է։

Կնոջ դերը, նահապետական ընտանիքին մէջ ալ քիչ մը նսեմացած է. անիկա հնազանդող է ոչ թէ հրահանգող, պատասպարուած է լռութեան, անպայման հնազանդութեան. ան կ'աշխատի, կը գործակցի երիկ մարդոց, բայց առանց անոնց չունի իրաւունք վայելելու։ Շատ մը ազգերու նահապետական կեանքին մէջ, կինը իր մանկութեան ժամանակ՝ հօրը իշխանութեան ենթարկուած է, ամուսնութենէն վերջ՝ իր ամուսինին, ատոր մահուանէն վերջ ալ՝ իր զաւակներուն։

Մեր նահապետական կեանքին մէջ այսքան ալ լսկած չէ կինը. անիկա ընտանիքին մէջ՝ երբ երիցագոյն է, ունեցած է իր հեղինակութիւնը։ Հայկական նահապետական ընտանիքը իբր մէկ հատիկ տիպար ընտանիք սկիզբէն մինչև վերջ՝ կարելի է յիշատակել։

Ուրիշ ազգերու և մեր հին նահապետական ընտանիքին մէջ, մեծ դասը է բազմակնութիւն. այրը ազատ եղած է ամուսնանալ մէկէ աւելի կիներու հետ, իսկ կինը երբէք։ Եղած են տակաւին ժամանակներ, ուր առաջին կինը մասնաւոր հեղինակութիւն ունեցած է միւսներուն վրայ։

Նահապետական ընտանիքէն աստիճանաբար առաջ եկաւ անհատական միակին — ընտանիքը։ Եւ այդ է արդէն բարդքակը-

թիւնեան և ժամանակին նեղկայ պահանջը, ժողովուրդին մասնաւորական, բարոյական և յառաջդիմական ձգտումներուն գոհացում տուող միակ կազմակերպութիւնը։ Միակին—ընտանիք — այս է նեղկայ դարու պահանջը, ինչպէս խառնակեցութիւնն էր բարբարոսական ու վայրենական շրջաններունը։ Եւ ասոր ամենազօրաւոր ապացոյցը ան է որ, այսօր ամէն քաղաքակրթուած ազգերէ ընդունուած է։ Ու մինչ նկատողութեան չառնելով նորէն քաղաքակրթուած ազգերու մէջ կատարուած կարգ մը ընտանեկան սրբապղծութիւններ, պոռնկութիւններ, բազմակնութիւններ՝ կատարուած մասնաւորապէս քանի մը քաղաքակիրթ? սահմանիներու կողմէ, կարող ենք հաստատ համոզումով պնդել թէ, միակին—ընտանիքը իր մաքուր ու հարազատ ձեւով, քաղաքակրթութեան ծնունդ է և ամենամեծ ազդակն ալ է յառաջդիմութեան։ Այս կը վկայեն ան-շուշտ ամուսնացած փորձառուները, այս վկայել կուտայ նոյնիսկ մեր չամուսնացած երիտասարդներուս՝ ընտանեկան յարկէն ստացած համեստ փորձառութիւնը։

Լաւ սերունդ ունենալու համար, մէկ մեր ազդեցութիւնը կրելու է զաւակը։ Մայրերու ները կամ ընտանիքի ազդեցութիւնը մեծ է, որուն վրայ, ինչպէս արդէն ըսի, կուզեմ խօսիլ յաջորդ յօդուածով մը։

Ֆիլիպէ Փաշ· Բ· ՋՕՐԵԱՆ

ՄԱՆԿԱՆՑ ՈՒՂԵՂՆ

Պ ԻԱՅԵԱՆ, Նահանգաց մէջ, մասնաւորապէս Գոլիեմպոյ կողմերն վերջերս մասնաւոր ուշադրութիւն դրաւած է ժողովրդի և մանաւանդ բժիշկներու կողմէ տղայոց ուղեղն, որովհետև տղայոց ո՛ր տարիքի մէջ դպրոց երթալու խնդրոյն լուծում մը տալու պէտքն կարևոր կը նկատեն։ Ոմանք կը պնդեն թէ տղայք իրենց կրթութեան գործն իրենց կանուխ հասակին մէջ սկսելու են, ուրիշներ՝ ուշ։ Գիտնալով՝ որ այս խնդիրն մեզ հայերուս համար ալ նուաղ օգտակար պիտի

չըլլայ, հետևեալ տողերուն մէջ համառօտիւ պիտի նկարագրեմ տղուն ուղեղն, որուն կազմութիւնն, աճումն և անոր ինչ ինչ յատկութիւններն կրնան անտաքակոյս այսպիսի խընդրոյ մը վրայ լոյս սփռել։

Տղայոց փափուկ գործարաններն քննելու մէջ ամենէ նշանաւոր հանդիսացած է Տօք. Ճանսըն, Վաշինկդընի երեւելի բժիշկներէն մին, որն մասնաւոր ուշադրութիւն կը հրաւիրէ այն ճշմարտութիւնն թէ՝ մարդկային ուղեղն գործնականապէս իր լիուլի կշիռն կ'ստանայ ութ տարեկան հասակին մէջ։ Տղու մը ուղեղն ծնանելէ անմիջապէս վերջ գրեթէ մէկ բաուևs կը կշռէ, բայց անոր աճումն այնքան արագ է որ առաջին տարւոյ վերջն անոր կշիռն 2½ բաուներ կը հասնի, երբ տղան 4 տարեկան կ'ըլլայ, ուղեղն 3 բաուներ կը մօտենայ բայց անկէ վերջ ուղեղին աճումն բաղդատմամբ դանդաղ է։ Ուղեղն 8 տարեկան հասակին մէջ կը հասնի այնպիսի կշիռի մը որ կրնայ ծառայել ամեն կարգի նպատակներու, ուղեղն 12 տարիէ վերջ նկատելի փոփոխութիւն մը չկրեր և 24 տարի է վերջ կսկսի նուազիլ դանդաղ բայց հաստատ կշռով։

Այս ճշմարտութիւններն իսկապէս սերտ յարաբերութիւն ունին այս խնդրոյն հետ թէ տղայք ո՞ր տարւոյն մէջ պէտք է դպրոց դրկել։ Քանի որ տղու մը ուղեղն աճման ենթակայ առաջին 8 տարիներն անոր կենաց ամենէ կարևոր ժամանակն կը ներկայացնեն, վասն զի իր գործարանաց գլխաւորներն այս ժամանակամիջոցին մէջ կաճին։ Ստոյգ է ուրեմն թէ՝ մըտքին ստացած վերջնական ձևն կախում ունի, այս ժամանակամիջոցին մէջ, ուղեղին ինչ դիրքի մէջ գտնուելէն և ինչպէս աճելէն։ Տօք. Ճանսըն կ'աւելցնէ և կը պնդէ թէ՝ «կրթութիւնն պէտք չէ սկսի ուղեղի այս աճման չրջանին մէջ, և այն տղայք որ 8 տարեկան ըլլալէ առաջ դպրոց կը դրկուին, շատ մեծ վնասներու կ'ենթարկուին»։ Նաև յիշեալ Տօքթօրն, իր առջև ունենալով վերոյգրեալ ուղեղի զարգացման և աճման իրողութիւնները կ'ըսէ «երբ տղայ մը ութ տարեկան ըլլալէ վերջ դպրոց դրկուի, պէտք չէ անոր տրուելիք դաստիարակութիւնն առաջին տարիներու մէջ ըլլայ միտք, բանադատեալ կամ շատ գրգռեալ։ Կանխահաս աճումն, զարգացումն պէտք է այլևս արգիլել և ոչ թէ խնամել։» Ուրեմն մանկան ուղեղն ծնանելու ատեն աւելի ծանր է քան թէ աղջկանն։ Ուրիշ չհեկեկան իրողութիւն մ'ալ տղայոց ուղեղին մասին այն է թէ տղու մը ուղեղն աւելի ջուր և շատ նուազ ջղային հիւսուածք (tissue) կը

պարունակէ քան թէ մեծ մարդու մը ուղեղն: Մանկան մը ուղեղն ծնանելու միջոցին հարիւրին ութսուն և ինն ջուր, մինչդեռ չափահասի մը, հարիւրին եօթանասուն և մէկէն քիչ պակաս ջուր կը պարունակէ: Ուրիշ խօսքով, մանկան մը ուղեղն հարիւրին քսան աւելի ջուր կը պարունակէ քան թէ չափահասինն: Ուղեղային բջիջներն կը զարգանան անձի մը մեծնալովն անոնցմէ մէկ մասն կաճին 450 անգամ, և ոմանք 10000 անգամ կը բազմապատկուին, կը չատնան: Հետեւաբար ուղեղին ամբողջ միայն այս խոռոչներուն մեծնալէն յառաջ կուգայ այլ և անոնց չատնալէն: Խոշոր մարդիկ աւելի մեծ ուղեղային բջիջներ ունին, ուրիշ բաներ հաւասար ըլլալով, և այս կէտն հաստատած են քննելով չատ մը գորտերու ուղեղներն, ուր գտած են թէ՝ ամենամեծ գորտերն ամենէ աւելի ուղեղային խոռոչներ ունին:

Առաջին ութ տարիներն մանկան մը համար կենաց ամենակենսական բանն ըլլալն յիշեալ պատճառներով հաստատեցինք և աւելցուցինք թէ դպրոցական կրթութիւնն պէտք չէ սկսի մինչև որ այս շրջանն աւարտի: Բայց դեռ կը մնայ որոշել թէ քանի ժամ օրական պէտք է տրուի տղու մը ուսուցման: Վերջնականապէս ստուգուած չէ թէ տղայ մը մրցմամբ կը յառաջանայ թէ կը յետադիմէ, այս և ասոր նման կարգ մը հարցումներ դիտնականապէս դեռ անպատասխան կը մնան: Բան մը միայն ստոյգ համարուած է, այն է թէ դպրոցական տղայք ընդհանրապէս Ամերիկայի և ուրիշ երկիրներու մէջ չափէն աւելի աշխատութեանց կ'ենթարկուին: Ակէ առաջ դեռ այնչափ ուշադրութեան առնուած չէր այն ընդունելութիւնն որ յառաջ կուգան հին մեթոտներէ և յոռի ուսուցման եղանակներէ: Բայց այսօր զարգացեալ երկիրներու մէջ եղած քննութիւնները պարզապէս կը հաստատեն թէ չատ մը հիւանդութիւնք այս կանխահաս ուսուցման եղանակներէ յառաջ կուգան, ուրիշ խօսքով ըսենք, ախտեր՝ որք ծնունդ են, այն ճնշմանց որք մատաղ մտքերու վրայ կը դրուին զանոնք կրթելու համար: Կ'ըսուի թէ դպրոցական տղոցմէ չատեր կը մեռնին լոկ մտքի յոգնութենէ, ենթարկուելով այլ և այլ հիւանդութեանց, և չատեր ալ հետզհետէ կը կորսնցնեն իրենց մտքի առոյգութիւնն ու կը տկարանան: Վերջապէս այս եզրակացութեան եկած են թէ՝ դպրոցական կեանքն տղոց մէջ ապառողջութեան սերմերն կը ցանէ: Ճիշեալ Տոքթօրն կ'ըսէ թէ՝ Զղային և Այլի հիւանդութիւնք ամենապարզ հիւանդութիւններն

են որք դպրոցէ կ'սկսին։ Քննհատութիւն, սրտի խաղացում ու բարախուսմն հասարակ են։ Այս կարգի գրգռումք կ'ածին դըպրոցի գրասեղաններու վրայ, և անոնք կը զօրանան երբ դասըրըն կը կրկնապատկին ու կը դժուարանան։ Շուէյտի դպրոցներու մէջ եղած մասնաւոր քննութիւնք կը հաստատեն թէ, կարճատեսութիւնն կ'ածի հարիւրին 6 վարի կարգերուն մէջ, իսկ հարիւրին 37 վերին կարգերու մէջ։ Ռուսիոյ, Անգլիոյ, Գերմանիոյ և Ամերիկայի բարձր դպրոցներու մէջ կատարուած քննութիւնք հարիւրին 50ի հասնիլն կը հաստատեն։

Անքնութիւն, գիշերախտութիւն և գիշերաշրջկութիւն, աւելի չատ են դպրոցական տղոց մէջ, քան՝ ուրիշ որ և է կարգի մարդոց մէջ։ Սոյն նիւթին վրայ Լոնտոնի մէջ եղած հետազօտութիւնք կը ցուցնեն թէ մանկանց հարիւրին երեսուն և ութն անքնութեամբ կը տառապէր, տղայք աւելի մեծ թիւ մը կը ներկայացնէին քան թէ աղջկունք։ 381 տղայք պարունակող դպրոցի մը մէջ կային 129 գիշերախտ և 28 գիշերաշրջիկ։ Եւ 432 աղջիկ պարունակող դպրոցի մը մէջ 47 գիշերաշրջիկներ կային, մինչդեռ ուրիշ 482 աղջիկ պարունակող դպրոցի մը մէջ 20 գիշերաշրջիկներ կը գտնուէին։ Մնողք յաճախ կը գանգատէին դասատուներու թէ՝ իրենց տղայք քնոյ մէջ դառերով կղզաղին և թէ թուագիտութիւնն գլխաւոր պատճառը կը նկատուի։ Հոս չմոռնանք աւելցնել թէ՝ Բրուսիոյ մէջ 5 տարիներու միջոցին 1883 էն 1888, ոչ նուազ քան 289 աշակերտներ անձնասպան եղած են։ Այս թիւէն դուրս 121 այլ և այլ հիւանդութեանց ենթարկուած էին, պատժոյ վախէ, քննութեան անկումէ և ուրիշ այլ և այլ պատճառներէ, որոնք պարզապէս դպրոցի մեթոտներու արդիւնք են։ Բարերաղդաբար մեր դպրոցներու մէջ անձնասպանութիւնն հազուագիւտ է, բայց երբ կը յիշեմ այն բոլոր ուսուցման յոռի մեթոտներն, պատժոյ եղանակներն որք մեր թաղային և նոյն իսկ բարձրագոյն դպրոցներու մէջ ի գործ կը դրուին, կը տեսնեմ ծանրիկ հաստակներու խամրիլն ու մաշիլն։ Բացատրութեան պէտքն չկայ և ոչ ալ քննութեան պէտքն, դեռ մանկութեան օրերս աչքիս առջև են, կը յիշեմ հին գլուխ վայրագ վարժապետն ու իր պէնքն, փայտն ու փաղախան, դեռ անոնց երկիւղն հեռացած չէ մտքէս։ Հապա այն փոչոտ յարկն ուր մեր առողջութիւնն կը քանդուէր . . .։ Վերջապէս այլ ևս պիտի չերկարեմ, ասնոնք որ հասարակ դպրոցներ գացած են իրենց մտքին մէջ այս խոսուր իրականութեան յիշատակն թարմ է։ Եւ միթէ այս մե-

թոռներն փոխուած են բոլորովին, ո՛չ, ո՛չ: Դեռ հին գլուխ ագէտ վարժապետներն մեռած չեն, դեռ անոնք իրենց նախնիներն կը գործեն . . . և ծնողք լռին և անգիտակցաբար կը դիտեն իրենց խեղճ զաւակաց զոհուիլն . . . : Արդեօք քանի՛ քանի՛ դեռատի կեանքեր այս կարգի բարբարոսներու ձեռաց տակ անխղճօրէն զոհուած են, քանի՛ քանի՛ կարմիր այտեր թառամած և դալկահար երեսոյթ մ՚առած են և ատկէ աւելի գիտէ՞ք քանի՛ քանի՛ առոյգ մտքեր ուսուցման սխալ մեթոտներով խամրած են իրեւ ծաղիկ արեւակէզ: Այլևս տգիտութեան դարը անցած է, Հայերս ալ թօթուենք տգիտութեան լուծն և թող գիտութեան կենսատու ճառագայթներն լուսաւորեն ամեն անձի միտքն ու սիրտն, որով կարող լինի տեսնել այն նախանիրներն որք տեղի կունենան ամեն օր մեր չուրջն դպրոցներու մէջ. . . :

Հայրեր թող զգան իրենց պարտականութիւնն և քիչ մը բծախնդիր և պարտաճանաչ ըլլան իրենց զաւակաց կրթութեան գործին մէջ:

* * *

Դարձեալ դառնանք մեր նիւթին. ամեն ցեղի մէջ կան փոքըր թուով տղայք որք իրենց դեռատի կենաց մէջ իրենց ընկերներէ չատ առոյգ կը թուին ըլլալ: Այս երևոյթն առողջութեան թէ ապառողջութեան նշան է՞, և այս կարգի տղայ մը զարգացման բարձր թէ՛ վար աստիճան կը ցուցնէ: Տօք. Ճանսըն կըսէ թէ՝ « այս կարգի տղայք իրրև կանոն տակաւ են ֆիզիքական զարգացմամբ»: Անոնք ենթակայ են ջղային հիւանդութեանց, անոնց արիւնն նօսր է, չուտ կը յոգնին և եթէ հիւանդութենէ մը բռնուին, աւելի ենթակայ են մեռնելու քան ուրիշ որ և է տղայ: Տղու մը մէջ երբ աշխոյժ, միտք, առոյգութիւն, անբնական յիշողութիւն և կենդանի իմացականութիւն կը տեսնուին, ծնողաց համար չատ հմայիչ և ուրախալի կը սեպուի, բայց այս յատկութիւններն իրապէս ջղային կեդրոններու անբնական վիճակին խանգարման նշաններն են: Անոնք կը ցուցնեն թէ ջղային դրութիւնն չուտ զարգացած է և թէ նա պիտի սպառի և ուժաթափ ըլլայ կանուխէն: Բնութեան մէջ կանխահաս ամուր նշան մ՚է տկարութեան: Այս հաստատելու համար օրինակ առնենք խաւիչիկ տղայք որք իրենց կանուխ հասակին մէջ, իրենց մտային զարգացմամբ ճերմակ ցեղի զաւակներէն աւելի յառաջացած են, բայց ժամանակ

մը վերջ ճերմակ տղան սևը կը գերազանցէ և ամենէ վերջ այնչափ մեծ տարբերութիւն մը կը տեսնուի որ բոլորովին անկարող կ'ըլլանք զանոնք իրարու հետ բաղդատութեան դնելու։ Կենդանական ստեղծագործութեան օրէնքներէն մէկն է, այն տղան որ ամման մէջ դանդաղ է անոր մարմնոյ գործարանաց կազմութիւնն ամենէ կատարեալն է։ Երբ տղու մը ուղեղն կամի պէտք է չրջապատող ոսկորն ալ համեմատութեամբ մեծնայ։ Նոր ծնող մանկան մը գլխու ոսկորներու երկայնութիւնն 10ով ներկայացուած է և երբ տղան 20երորդ ամիսն կը հասնի անոր չափն 15 կըլլայ և 14 տարեկան հասակին մէջ 20ի կը հասնի։ Միջին հասակէն վերջ նա հետզհետէ կը նուազի թանձրութեան մէջ, անանկ որ ծերութեան հասակին մէջ բոլորովին կը բարակնայ և բեկանուտ վիճակի մը կը փոխուի։

Տղայ մը առաջին 6 տարիներու մէջ ամենէ չատ կամի մարմնով, այս աճումն յաջորդ 6 տարիներու աճման կրկնապատիկն է, վեց և եօթներորդ տարիներու մէջ անոր աճումն չատ արագ կըլլայ, իսկ անկէ ետքն կսկսի նուազիլ մինչև 12 երորդ տարին։ (աղջիկներու համար մինչև 10 երորդ տարին կը տևէ այս նուազումն։) իններորդ տարւոյն վերջերն բնաբանական չրջան կոչուած է «physiological period», որովհետև իններորդ տարւոյ 12 երորդ ամիսն մարմնոյ զարգացումն կը դադրի։ Այն ատեն, ճիշտ արդիւնքի հասնելէ առաջ մարդկային մարմինն չափազանց արագութեամբ կը մեծնայ և ասկէ անմիջապէս վերջն ամենամոլ և դանդաղ աճումն կը յաջորդէ։

Ա. Ֆըլէճ,

ՏԻԳՐԱՆ Պ. ՔԱՇՃԵԱՆ

ԱՌՈՂՋԱՊԱՀԱԿԱՆ ՀՈԳԵԲԱՆՈՒԹԻՒՆ.

Ա.

ԻՄԱՑԱԿԱՆ ԿԱՐՈՂՈՒԹԻՒՆՔ

ԲԴԻ հոգեբանները կը մեղադրեն իրենց նախորդներն՝ ըսելով թէ, անոնք չեն ճանչած մարդկային հոգւոյ միութիւնը՝ որոշելով անոր մէջ ստորադաս և վերադաս կարողութիւններ, ինչպէս են՝ բանականութիւն, իմացականութիւն, կամք, երևակայութիւն յիշողութիւն և այլն։

Եթէ կարողութիւն ըսելով կը հասկնան մանաւանդ զօրութիւն մը, որ իր սնպհական օրինաց համեմատ կը գործէ, այլ մեղադրանքը հիմնաւոր և իրաւացի է. որովհետև հոգին միակ, կատարեալ և անբաժանելի զօրութիւն մ՚է, որուն մէջ կրնան զանազանել՝ միայն իր գործողութեան եղանակներն ու ձեւերն՝ և ոչ այլ ինչ, բայց և այնպէս շատ օգտակար է այլ զանազան ձեւերու նկարագիրները ճշդիւ և յստակօրէն դասաւորել։

Ասոր կը պարտաւորինք հնարհակալ ըլլալու հին դպրոցին, որ մեզ սորվեցուցած է վերլուծել զմարդ, փոխանակ զայն իբր մի հրաշալիք՝ հիացմամբ և զմայլանօք միայն նկատելու. սոյն պարտաւորութեան ներքև մեք ևս մարդուս իմացական կարողութիւնն իր ամբողջութեանը մէջ զարմանօք պիտենալով հանդերձ մեր վարժապետաց դասերուն պիտի հետեւինք։ Այլ կարողութեան ներգործութիւնը պիտի ուսումնասիրենք իր երևութից զանազանութեան մէջ, որք հետեւալ դասաւորութեամբ երեք տարբեր խումբեր կը կազմեն։

Կարողութիւն խորհելու.

Կարողութիւն զգալու (որ իր մէջ կը պարունակէ երևակայութիւնն ու զգացողութիւնը)։

Կարողութիւն կամենալու.

Մտաւորական կենաց սնունդն են խորհրդածութիւնք, իր կենսատու օդն են զգացմունք և իր զօրութեան կիրառութիւնքն են կամքին գործերը։

Այժմ քննենք թէ, սոյն երեք կերպարանաց ներքև ինչ կերպով յառաջ կուգայ հոգւոյ ներգործութիւնն ընդդէմ նիւթական ցաւոց, որք կ՚ապականան մարդուս։

Եթէ հոգւոյ շրջանակին մէջ տեսակ մը աստիճանական սանդուխ հաստատել կարելի կամ ներելի ըլլար, պէտք էր ի ստորև երևակայութիւնը, ի միջի կամքն և ի կատարի բանականութիւնը դնեինք. զէթ մեր կենաց տեղողութեան մէջ այլ կարգաւ է որ կարողութիւնները կը զարգանան։ Մանուկը կերազէ, պատանին կը բաղձայ, հասուն մարդը կը խորհի. եթէ ատոյգ է որ բնութեան գործողութիւնը՝ պզտիկէն սկսելով վեր ի մեծը կ՚ուղղուի, սոյն աստիճանումն ևս պատշաճութիւնն ապացուցուած կը համարուի, հո-

գին երեւակայութեամբ կ'ակսի, նմանիմը անոր, որովհետեւ երեւակայութիւնը՝ ֆիզիքական և մտաւորական աշխարհաց միջև ձգուած տեսակ մը կամուրջ է։

Ը.

ԵՐԵՒԱԿԱՅՈՒԹԻՒՆ

> «Երեւակայութիւնը՝ մարդկային բնութեան եւ կազմուածքին մէջ, Հերմէսի դերը կը խաղայ։ Այն է որ ամենուն կառավարէ։ Անով է որ մարդս այնչափ բարի եւ այնչափ չար կ'ըլլայ»։ ՀԷՅՆՋ

Երեւակայութիւնը՝ սքանչելի, փոխոխական և անըմբռնելի զօրութիւն մ'է, որուն համար չենք կրնար հաւաստիաւ ըսել որ զայն մարմնո՞յ թէ հոգւոյ վերագրել պէտք է, կամ մե՞նք զայն կը կառավարենք ապա թէ ոչ այն է որ զմեզ կը կառավարէ. և ճիշդ այս պարագան է որ, մտնաւորապէս անոր աւելի յարմարութիւն կուտայ՝ բարոյականին ֆիզիքականի վրայ ըրած ազդեցութեան մեզ իրը միջնորդ ծառայելուն. և գործիալ այս պարագան է որ մեզ համար անոր կարեւորութիւնը կ'աւելցնէ։

Ամրարեւ այն երեւոյթներն, որք մեր ներսը կ'անցնին կը գտնան, ուշի ուշով քննելով կը հասկնանք որ, ո՛չ խորհրդածութիւնք, և ո՛չ բաղձանք մեր մարմնոյն վրայ անմիջական ազդեցութիւն մտնին, այլ անոնք միայն երեւակայութեան օգնութեամբ կ'արտայայտուին. սոյն քննութիւնը հաւատարապէս մեծ արժէք ունի թէ հոգեբանին և թէ բժշկին համար։

Երեւակայութիւնը՝ խմացական կազմութեան բոլոր կղպիացեալ անդամց սնուցիչ մայրը, ազդակն ու շարժիչ զօրութիւնն է։ Ամանց անոր բոլոր պատկերները կը մթնանան, բոլոր գաղափարները՝ համր և ամուլ, այսինքն անիօս և ապարդիւն կը մնան, բոլոր զգացմունք կոշտ ու բիրտ կը դառնան։

«Երեւակայութիւնը՝ հոգւոյ հաւատաճակատն (պրիսմայ) է.» կ'ըսէ Տէօսէզ։ Այն է մայր երազոց և ըղձից, մայր բանաստեղծութեան, և առանց բանաստեղծութեան չիք լինչ վերազոյն։

« Հոգեկան բոլոր կարողութիւնաց մէջ, ըսած է Հիւտըր, լեզուհանրապէս երեւակայութիւնը՝ նուազ ուսումնասիրեալն է, և զոր նուազ խորին քննութեամբ կարելի է ուսումնասիրել, որովհետև երեւակայութիւնը՝ ամբողջ կազմուածքին և մանաւանդ ջղայ և ուղեղին հետ միացած ըլլալով, ինչպէս որ այնքան տարօրինակ հիւանդութիւններ կ'ապացուցանեն, կերեւայ թէ, ոչ միայն հոգւոյ բոլոր բարձրագոյն կարողութեանց հիմն ու կապն է, այլ նաև հոգին ու մարմինը իրարու միացնող հանգոյցն է. երեւակայութիւնը՝ մտածելու կարողութեան ծառայելու յատկացեալ բոլոր նիւթական կազմուածքին գլխոյս ծագիկն է։ »

Քանք՝ երեկի փիլիսոփան, Հիւտըրի հակառակորդը, նմանապէս հաստատած է թէ երեւակայութեան շարժիչ զօրութիւնը՝ շատ աւելի ընդարձակ և թափանցիկ է քան ամէն նիւթական զօրութիւն. « Մարդ մը, կըսէր նա յաճախ, որ հեշտասիրտ ընկերութեան մը դուարճութիւնը կատարեալ հանգրուանի վայելած է, աւելի ախորժակով պիտի ուտէ, քան թէ երկու ժամ ձիով պատեղէն յետոյ. — զուարճալի կամ զբօսայիգի ընթերցում մը՝ մարմնամարզութենէ աւելի օգտակար է առողջութեան։ »

Այս մասը էր որ նա քնոյ եղանակը՝ բնութեան կողմանէ սրբոշնալ սեռակ մը շարժում կը նկատէր կազմուածքի մեքենան բարւոք վիճակի մէջ պահելու համար, նա ընտիր ախորժի մը հաճոյքը՝ լաւ մարսողութեան արդիւնքին կը նմանցնէր, և առողջութեան մասին անկէ ծագում առնող բարիքն ալ կը համարէր իբրև ճշմարիտ և լաւագոյն նպատակ սոյն միութեանց, ուր ի'սպառն ամենազգայարիկ զգայութիւնն ու մարքի բոլոր զանձերը։

Ուրիշ առանձ մը՝ երեւակայութիւնը « կլիմայ հոգւոյ » անուանած է։

« Երեւակայութիւնը՝ ան մեծ և զարմանազործ ըղձանոյշն է որ կը բաշխէ բարիքն ու չարիքը, կըսէ Տոքթէօր Մօնէն, ա'չ որ երջանիկ է, եթէ չը հաւատայ որ է, այսչափ փքացողութիւնը մի միայն բարեբաղդութեան վրայ մեծ կարծիք անխնայել յառաջ կուգան։ »

Ցիրապես խօսելով մանաւորական հիւանդութիւնները՝ ան միայն երեւակայութեան մէջ է որ իրենց արմատն ու կայանն ունին. եթէ

այս հիւանդութեանց կեդրոնը միայն ըլլար, անոնք մոլորութիւնք և մոլութիւնք պիտի ըլլային և ոչ թէ հիւանդութիւնք, եթէ մարմինէն յառաջ գային, երբէք հոգեկան հիւանդութիւն չը պիտի համարուէին։ Մարդկութեան այլ ախտեր ալէտից ծնունդ տալու համար պէտք է որ մարմինն ու հոգին կցորդ ըլլալ և այս հաղորդակցութիւնը չը կրնար ըլլար ուրիշ բանով, այլ միայն երևակայութեամբ։

Բոլոր սոյնօրինակ հիւանդութիւններն առ յաւէտ հեռացնել, ահա այս է Հոգեկան առողջաբանութեան ճշմարիտ և գերագոյն պաշտօնը։

Թէև երևակայութեան սահմաններն իրական աշխարհէ դուրս կը գտնուին, բայց կրնանք ըսել թէ՝ նա ի մեզ է մեր գոյութիւն ու նենալէն առաջ և նոյն իսկ մեր գոյութեան պարելէն վերջը. նա ի մեզ է երբ մեր անձնիշխանութիւնը նուաճուած և կաշկանդուած է, տղայութենան, քնոյ և խելագարութենան մէջ և նոյն իսկ իրանաս տեղծական բանդագուշանս, որ մաս ունի բոլոր այլ երևոյթին։

« Շատ անգամ, կրսէ Լայթհենպերկ, ինքզինքս ամբողջ ժամերով երազներու և ամեն տեսակ երևակայական խորհուրդներու կուտայի, առանց այս բարոյական դարմանի, զոր սովորաբար անձրեւի եղանակին կը զործածէի, երբէք այս տարիքին հասած չը պիտի ըլլայի։ »

Ըստ վերոգրեալին զգայողութիւնն ու երևակայութիւնը մի և նոյն կարողութեան մէջ կը խառնուին ըսելով՝ թէ՝ միտքն և թէ՝ միւսին առնչի որոշ սահման մը տալու աշխատութենէն ինքզինքս ազատել ուզած չեմ. իմ նպատակս է մի միայն հասկցնել թէ՝ իրօք զգայողութիւնն ու երևակայութիւնը նոյն կարողութենն են նկատելով ըստ կրաւորական կամ ներգործական վիճակի։ Երևակայութենան աշխատութիւնն իւր մէջ զգայողութիւն մը կը պարունակէ, ի՛զգանք այն ատեն, երբ կ՛երևակայենք, այս պարագայի մէջ երևակայութիւնը ներգործական է, իսկ զգայողութիւնը կրաւորական։

Մեր գոյութեան զգայուն կողմն աշխարհիս ներկայացնելը՝ Երևնալոյ սուրբն առջև կարծրը մերկացնել է, ընդհակառակն արատաքին պատճառաց զործողութենան դէմ ներգործական երևակայութիւն մը գնելը՝ գինել և ինքզինքը պաշտպանել է։

Ուրեմն ինչպէս որ, ցաւը և հահոյքը մի և նոյն աղբիւրէ կը բղխին հոսանաց տարբերութեամբ, նմանապէս հիւանդութիւնը և դարմանը մի և նոյն միջոցներով կը դոյանան, անոնց գործածութեան եղանակներուն հպատակելով։

(Շարունակելի) Թարգ· ՆԱԶԱՐԷԹ Հ·ՆԵՐՍԷՍԵԱՆ

ՄԱԼԱԹԻԱ

ՆՈՐԵՆ ԱՌԱՋՆՈՐԴԸ.— ԺՈՂՈՎՆԵՐՈՒ ԿԱԶՄՈՒԹԻՒՆԸ.— ՕՐԻՆՆՈՑՆԵՐՆ։

Գ Ր Ե Թ Ի ուժը տարիներէ ի վեր Մալաթիոյ հայերն զրկուած էին առաչնորդ վարդապետէ մը։ նոյնքան ատեն տեղապահ քահանայով մը կը կառավարուէին։ Այս խեղճուկ տեղապահին անկարողութիւնը միշտ ստիպել կուտար հայերս որ կարող եւ բանիմաց առաչնորդ մ'ունենանք, նոյն առթիւ քանի տարիներէ ի վեր շարունակ դիմումներով ձանձրացուցինք Պատրիարքարանը։ եւ վերջապէս այս տարի Յունիս ամսոյ սկիզբներն՝ Պատրիարք հայրն ու Կաթողիկոսական տեղապահն բարեհաճեցան Գեր։ Թաչատուր Ծ· վ· Տ· Վազարեանը կարգել քաղաքիս *Առաջնորդ*։ Այժմ Մալաթիացիք լինքզինքնին բարեբաղդ կը համարին որ կարող ու խելահաս առաչնորդ մ'ունեցան։

Խեղճ ժողովուրդը՝ երկար ժամանակէ ցարդ հոգեշունչ քարոզներէ զրկուած ըլլալով այժմ սովալլուկ կը դիմէ եկեղեցի՝ լսելու այն քաղցր եւ հոգեպարար քարոզներն զորս առաչնորդ հայրն չի զլանար խօսելէ։ Հոս գալէն մինչեւ ցարդ զբաղեալ է առաչնորդարանի մէջ օրինապէս ժողովներն կազմակերպելու, եւ խեղճ հասարակութեան այլ եւ այլ պէտքերն հոգալու։

Առաչին անգամ կազմեց 7 անդամէ բաղկացեալ առժամանակեայ վարչական ժողով մը։ Ր· Ուսումնական խորհուրդ մ'որ դպրոցներու անկեալ վիճակն բարեբոխեն։ Գ· *Մուխթարներու* զեղծումներն յերեւան հանելու եւ կամ ժողովրդեան վճռաբեկ ու պարտքն գիտցուելու համար Հաշուառու 5 անդամներէ յանձնախումբ մը կազմեց։ Դ· Եկեղեցապատկան կալուածոց, եւ երեսփոխանութեան 5 տարուան ելեւմտական հաշուոյն հսկող զատ ժողով մ'եւս հաստատեց։ Այս պաշտօնական մար-

մինները իրենց յատուկ եղած գործերուն ձեռնարկելին։ Ուսումնական խորհուրդին առաջին գործն եղաւ կեդրոնական վարժարան մը, եւ աղջկանց բարձրագոյն դպրոց մը հաստատելով նոր կայ դպրոցներու *մակարդակին* բարձրացնել։

Գաղաքիս մէկ ժամ հեռու դէպի Սրեւելք կը գտնուի դարաւոր եւ պատմական աւերեալ մենաստան մը՝ Սբ. Փրկիչ անուամբ, Մալաթիացւոց ամենասիրելի ուխտատեղին էր այս. որու նորոգ շինութեանը համար շատ կը վախճաքէին, բայց որ եւ է մէկը չէր համարձակած շինութեան ձեռնարկելու։

Այո՛, այդ մենաստանի շինութեան ձեռնարկն կարծես Գեր. Աւագնորդ հօր վերապահուած էր. նախ տեղւոյս գիւղօրական հրամանատար Վսեմ. Մուստաֆա Նայիմ փաշայի շնորհիւ Մենաստանի նորոգման թոյլտուութիւնը ստացաւ։ Ս. Աւագնորդ հայրն կարգ մ'անձինք որոշեց որ ժողովրդեան մէջ հանգանակութիւն մը բանան Սբ. Փրկչայ վանքի նորոգմանը սուրհիլ եւ նոյն ատեն աշխատաւոր վարպետներ եւ մշակներ ղրկուելով շինութեան ձեռնարկուեցաւ։ Այս մասին գովեստի արժանի են *խտարեի* ժողովի անդամ Մեծ. Ցարութիւն էֆ. Ոսկերչեանի ջանքն ու զոհողութիւնը։

Հրապարակաւ մեր անկեղծ շնորհակալութիւնը կ'յայտնենք մեր աւագնորդ հօր որ գիշեր եւ տիւ կ'աշխատի ժողովրդեան բարելաւութեանը, եւ լսայոյս ենք թէ նորանոր ջանքերով միշտ գոհ պիտի թողու զմեզ։

Ցարանուանական եկեղեցականներու հետ շատ լաւ բարեկամական յարաբերութեան մէջ է, ինչպէս փոխադարձաբար անոնք։

Գաղաքիս մէջ հաստատեալ է Մշեհօնարական որբանոց մը, որ 120 երկսեռ որբեր կը խնամէ։ Որբ տղաներն մինչեւ կէս օր դպրոցի մէջ գրել եւ կարդալ կը սորվին միւսն. եւ յետոյ՝ կէս օրէն վերջ՝ այլ եւ այլ արհեստաւորներու քով յանձնելով արհեստի կը հետամտին, այնպէս որ երկու տարի վերջը քիչ թէ շատ ուսում առնելնէն ի զատ՝ ապրուստի միջոց ալ պիտի ունենան։ Նմանապէս որբ աղիկներն թէ կ'ուսանին դպրոցի մէջ եւ թէ կը վարժուին ձեռագործութեան — *մանելու. հիւսելու* եւ *գործագործութեան*։ Այս որբանոցի հոգաբարձութիւնը երկու քաղաքական եւ մէկ լուսաւորչական անձերէ կը բաղկանայ, որոնք անխափան ոգւով կը կառավարեն այն երկու որբանոցներն ալ։ Յատնոյց Գեր. Սեղեսթին հայրը կը խնամէ իր հոգեորութեան տակ 28 երկսեռ որբեր։ Այս որբանոցը որչափ որ ար-

ներստի ճիւղ չունի, բայց ուսմունք եւ ձեռագործութիւնը շատ գովեստի արժանի են։

Պատրիարքարանի միջնորդութեամբ՝ մասնաւորապէս Հայ անհատի մը ծախքով՝ կը խնամուին 51 որբեր, որոնց քանակութեան տեղն է քաղաքիս մէկ ժամ հեռու Պէկտաղիի լեռան կողերուն վրայ հաստատուած Սբ. Լուսաւորիչ հնադարեան մենաստանն։ Այս որբերն եւս թէ կ'ուսանին եւ թէ մուճակաշինութեան արհեստին կը պարապին։ Տեղւոյն առողջարար օդէն ու ջրէն որբերն կայտառ ու առողջ վիճակ մ'ունին, միւս որբանոցներու տղոց բաղդատմամբ. նոյնպէս եւ իրենց սրամտութիւնը եւ աշխատասիրութիւնը կը տարբերին միւսներէն։

Մեր նորեկ Ամերիկահոդ Հայրն վերոյիշեալ բոլոր որբանոցները այցելելով ջաշալերեց որբերն իր հայրական յորդորներովն։

Մալաթիա, 18 Օգոստ. 1900

Գ. Յ. ԹԱՇՃԵԱՆ

ՎԱՆԱՅ ԱՆՑՈՒԴԱՐՁՆ

ՊԱՆԴ մը կ'ըսէ թէ, «*ուր զաղաղն է որ կ'խօսի, անդ ամէն կիրքեր լռելու են։*» Այնմա՞հ է արդեօք մեր երկար լռութեան համար ալ ըսել. «*ուր առատաբոյն, այդ ամենաանողոքելի մեքենան է որ կ'խօսի, անդ գիրն ու գրիչ և գրագէտն ու գրականութիւն պատպանձեամ Զարպարիայն կ'առնեն միշտ։*» Մինչ հնա՞ր է սովալլուկ առատաբոյն դործիքի ու գործի ձեռնարկել, օրերով անուսուց բերնով՝ ճառել, անանունդ ուղեղով՝ գրի ու գրչի ուշ գարձնել և անարիւն սրտով՝ վառ զգացումներ երկնել։ Ո՞չ ապաքէն գիրն ու գրիչ քիր ու բրչի հայթայթած անպորրութեան արդանդէն ծնած և առատութեան ոսկրքներէն սնած են յաւէտ։ Ո՞չ ապաքէն ա՛ւր և ե՛րբ որ բիրն ու բրիչ պակսին, գիրն ու գրիչ ևս խակոյն կ'պակսին, և՝ ինչպէս կը լուսանկարեն մեզ ազգ. և օտար մատենագրութեանց պատմութիւնք՝ գրականութեան ոսկեղէն գարերուն խակոյն կ'յաջորդեն խեցեղինիներն։

Բայց ինչպէս գիշերուան ամենասոսկալի խաւարն Ադամանդի ատեն է որ կ'տիրէ, որմէ յետոյ շաղաթաթախ Աղօթարանն իր

ոսկեղենիկ բիբերն բանալու և աշխարհի լոյս ու յոյս սփռելու նշանները կ'ցուցնէ, այսպէս ալ մինչև որ մեր հօրմնամեայ սովի աղէտները ծայրայեղութենան չհասան ու մինչև որ երկրագին հազար ու մէկ թոյներու խառնուրդէն շինուած զազրատեսիլ հաց, դուն ըսէ խոտ չկերանք, մինչև մահն աչքով չտեսանք և այդ հրէշին բազմաթիւ զոհեր չտուինք, սովի ճիրաններէն ազատուիլ չկրցանք։ Օրհնե՜ալ է Աստուած, ամիս մ'առաջ քաշն $2\frac{3}{4}$ դահեկանի ծախուած այդ հումքայուշ խառնուրդին տեղ՝ այսօր ամենապատուական աւետիք (ամենաընտիր) ցորնի հացի մի քաշն 1 դահեկանի գնելու բարեբախտութենն կ'վայելենք, և կ'յուսանք թէ մինչ տարի մ'այդ սեւ օրեր ալ չպիտի հանդիպինք, եթէ՝ ինչպէս որպի անհուն երախտագիտութեամբ լսուեցաւ, կայս. անգնահատելի իրատեի մը համեմատ՝ երկրագործ ժողովուրդն առ հարկի ըրած իր սեհեմ — կանխավճար պարարքերն այս տարի չվճարէ։ Մինչև ցարդ տեղացող պարբերական տեղատարափներու հնորհիւ՝ մեկին տեղ քսան, երեսուն և՝ ուրիք ուրիք՝ մինչ յիսուն իսկ արվունքներ կ'ստացուին նահանգիս ամեն կողմերն ալ, մարդ երբ վարատայ, կարմրուրտ և լեռներու բարձրաւանգակներէն մի անգամ դիտէ մեր—վանայ զաւառի լեռներ, բլուրներ, ձորեր, ծմակներ ու լայնատարած հովիտներ, իսկոյն ինքզինք կը կարծէ պահ մ'Եդիպատոսի հնաշխարհիկ բարեբեր հովիտներ, վասն զի հնձոց ծայրածաւալ ծով մ'ել որ աչքիդ առջև կ'ծածանի, կ'ծիծաղի, նման հնձոց՝ Ս. Գրոց յիշած առատութեան եօթն տարիներուն, որոց յաջորդելիք սովի եօթն չարաշուք տարիներն, ինչպէս ըսինք, նախապէս անցուցինք մեր։ Հնձոց այս տարօրինակ առատութենն առիթ առած է մեր նախապաշարեալ Հայ, Թիւրք, Քիւրտ հայկն ժողովրդոց՝ Պիւթեան հարցուկներու պաշտօնն ըստանձնելու, ինչպէս սովոր են յաճախ, դուշակելով թէ. « Այս արտասովոր առատութենն անտարակոյս ապիտաբեր պատահարի մը կամ պատուհասի չարաշուք նշանն է։» Այսպիսի չարանշան գուշակութենը, չգիտեմ ասոկ նախապաշարո՞ւմ թէ նախազգացում, մերթ կատարուելով զժբախտաբար՝ ևս առաւել կը հաստատանի տղէտներն իրենց յոռետես հանդգնութեանն և զազափարներուն մէջ, մերթապէս « հունձք քաղումք են, ինչպէս կ'ըսէ

Աւետարանն այլաբանօրէն, այլ միակը՝ սակաւ . . . » և ասոնք կասկած կ'ծագին թէ՛ գուցէ երկրագործն անկարող լինի իր հունձքն վերջնել, կամ նել, էրնել ու ամբարել, եթէ, ծէր մը՝ արասցէ, ձմեռն ալ տարաժամ արշաւէ, ինչպէս տարաժամ ձորեց — կծիկ պրաւ — վառնէն մեր Ներսէս Սրբազան՝ ութ օր առաջ, որոյ ոչ փոխադրող նաւուն ակօսներն եղծուած էին դես ծովու վրայ և ոչ կառքին հեաքերն՝ ցամաքի վրայ, և որոյ մասին ամէն որ կ'հարցնէք իրաւամբ. «ինչո՞ւ եկաւ և ինչո՞ւ գնաց» կամ «ի՞նչ գործ տեսաւ որ գնաց:» Արդարև մեր հայրենակիցներն ալ, ինչպէս պրոյի հերոսն, ունին իրենց ծայրայեղութիւններն ու թերևսաութիւնները, որոցմով խոչընդոտներ կ'հանեն գործող զբաղմներու դէմ, սակայն սա ալ անուրանալի է որ, ինչ ահագին արգելքներ ու կատաղի շարժումներ որ ցուցնեցան նախորդ արարածներու հանդէպ, անոնց և ոչ իսկ ատելութիւնն ի գործ դրուեցաւ Աբրահամեան Սրբազանին դէմ, որ խափան վհատեցաւ ու արհեստն չուր դրաւ: Վերջապէս՝ ողբալի է լսել ու լսել թէ՛ որքան մեր ազգայներն սատակամած և անձնուէր հոգիներու գործունէութեան պէտքերն անէն, մեր հոգիներն սրտբաղձ ուժգնութեամբ անձնբաւիր, անտարբեր ու զգայուն կ'գտնեան՝ ամենամեծ մասամբ . . . :

վան, 1 Օգոստ. ՍԻՄԵՈՒՆԻԿ

ԲԱՆԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

Այս պահուս բազաքական աշխարհը յուզող մի քանի կնճռակաև ուշագրաւ իրողութիւններու հանդէպ, զբաղիլ անտես կ'անցնին զանազան բնական ու ընկերային պատահարներ որ կը վրդովին ու կ'տագնապեն ժողովուրդներու կեանքն: Այս պատահարներուն կարգէն են արկին Ծանօթ Հնդկաստանի սակայն սովը, որ՝ երկար ամիսներ տևելէ հետև՝ բարեբաղդաբար նորերս վազած առատ անձրեւներու շնորհիւ յուսալի է դարձի աշխատի վերջին, թէև այժմ սակաւին քանի մը միլիոն հնդիկներ կառավարութեան նպաստով կ'ապրին, հնաւանդ՝ որ այդ երկրին զանազան կողմերը հարակից հաշիւ եղած է որ շաբաթը առաջ հազարէ աւելի գիներ կ'առ-

Նի. Մէյինկի մէջ պատահած սիկիօճն որ պատերազմի արհածնեբէն առնի վետ հասուց այդ քաղքին, ինչպէս նաև՝ Դիքսաի նահանգին մէջ՝ յԱմերիկա, ահագնի կիկլօնը կարվկոչէն, Ռօքֆըլըա և այլ քաղաքներն աւերակ դարձնելէ զատ՝ շատ մարդիկ՝ մինչև 4000 կրսուի, վերատակներու տակ թաղեց. Ֆրանսայի մի քանի ծովեզերեայ վաճառաշահ քաղաքներու մէջ, ինչպէս Մարսիլիա, Հավը, Քալէ տեղի ունեցած զործադուլներն և քարածուխի սուվն, որ ամբան առեբութեան զրկու կ'լինին զործաւէրներու ու զործաւորներու մէջ ու ճարտարութեանց և առևտուրի ամբան վնաս կը պատճառեն. նոյնպէս ուշադրութեան զդալի վկաբեր չեն լիներ Պարսից Շահին ուղևորութիւնն ի Բարիզ, Հոլանտա և Վիէննա, Իտալիոյ Նորապսակ Թագաւորին վատվուն յայտարարութիւնն առ Ժողովուրդն, և ոչ Աւստրիոյ, Հունգարիոյ կոչեր եօթնամեայ տաքեղարձի յօրինեանն, ոչ, Սերպիոյ Ալէքսանդր Թագաւորին ամուսնութեան առիթ՝ այս երիկրին և Ռուսիոյ մէջ առնի սերտ յարաբերութեան կասկած հաստատուիլը, ոչ Ռումանիոյ ու Պուլկարիոյ մէջ մահմետական յանձնաժողովի մը ապօրէն ընթացքէն ծագած դէմն և Ռումանիոյ կառավարութեան զանգատանքն, որ սակայն ծանրը հետևանք չպիտի ունենան զրացի աէրութեանց հաշտարար միջամտութեամբ, ոչ Ումպերտ Թագաւորին եղբօրորդին՝ Ապրուցի դքսին վերադարձն բևեռային արշաւանքէն՝ Նորվեկիոյ հիւսիսակողմն, արշաւանք՝ որ տասնմեկ ամիս տևեց՝ Սդեյա նաւով որ սառոյցներու մէջ փակուած մնաց՝ Ֆրանց Յոզէֆ լէնտի մօտ, առանց էական արիւնք մը բերելու աշխարհագրական դիտութեան, եթէ ոչ ստիպելով դուքսն որ իր երկու մասերը կարէ սառած լինելով:

Մեծ ու ծանրակշիռ խնդիրն է այժմ, եթէ ոչ Դրանսվալեան պատերազմը՝ որ աւարտելու մօտ է, Զինու խնդիրն, որու կարգադրութեան համար եթէ հրթիռք մեծ աէրութիւններն իրարու դլուխ պատռելու չեղեն ցարդ համաձայն զործելու երես ցոյց տալին եւ ան՝ հրաշք է: Արդէն ըսած ենք թէ ինչպէս Սկյմեր ծովակալին փորձն միջազգային զօրաշտաւ մը Բէքլին օգնութեան դնալու, ի գործ եղաւ: Այնուհետև Զինաստանի յատկապէս Շանկայի քաղքին և այլուստ հակասական և մոլորեցուցիչ հնաոդրական լուրերու հա-

ռանք մէկ կ'ակսի դէպ ի Եւրոպա և մեր ճանրաշրջուխ դիւանագիտական ունեցած ուղեղն չխոտհան նենդամիտ ու երկրիմի շարժումներու և տեղեկութիւններու հանդէպ կարծես թէ ցնդելու վիճակին կ'հասնի, մինչև որ կ'որոշուի որ հինգ տնց տէրութիւնք համաձայնաբար գործելով իրենց յարմար գտած թուով զօրքեր ուղարկեն և խշնամիներն որ միայն կովամարտիկներ չէին, այլ մանաւանդ և նոյն իսկ կայսրուհին և Դուռան իշխանն, պատժեն օրինակելի կերպով մը։ Այս որոշման կ'հետևի Դաղուի ռմբակոծումն, Բէքիրի մէջ քանտարկեալ դեսպաններուն անհնարին նեղութիւնները, միսիոնարներու և բնիկ քրիստոնէից կոտորածն և իվերջէ այս լուրը կ'տարածուի թէ դեսպանները իրեն պատանդ պահուած են կամ սպանուած։ Այն ատեն ուրիշ ծանր հարուած մը տալու կ'եկնեն մեծ տէրութիւնները չխոտհան վիշտին և զօրակոչեր կ'պրկուին Ծովը։ Արևելք Բէքինը կործանելու, մինչդեռ չինու հռչակաւոր ազուէրը՝ Լի Հունկ Ջանկ, որ անպատար զգն ու վերը կ'վռխէր, կ'յորդորէր տէրութիւնները որ եռ կենան Բէքինի վրայ յարձակելէ, եթէ չեն ուզեր բոլոր Չինաստանն իրենց դէմ դիմելու և դեսպաններու մահուան տալու։ Սակայն Եւրոպա և Ամերիկայի Միաց. Նահանգք այս սպառնալիքն իրեն նար ծուղակ մը նկատելով, օգոստ. (Ն. Տ.) 14ին հրաման կ'տան իրենց զօրապետներուն որ Բէքին արշաւեն։ Գնան հազար զինուոր ճամբայ կ'ելնեն Դիկն—ձինէ և Բարպանկ, Եանկցուն, Հօ Սի Ու կ'գրաւեն, թէև չինացիք ի զուր կ'աշխատին Դիկն ձինէ մինչև Բէքին գտնուած վայրերը ոչնչել, ջրանցքի մը թումբը ծակելով, և իվերջ միջոցներն զօրքերը Բէքին կ'մտնեն ճիշտ ժամանակին, որ ռուսգի դեսպաններն ու օտարականները Թշուառութեան յետին ծայրը հասած էին։ Հիմակ որ Բէքին միջոցաւոր զօրաց ձեռքն է, որ 90 հազարի պիտի հասնին եղեր, և որոց ընդհանուր հրամանատար, շատ ուշ, կոդպտացաւ մարշալ Վալտերսէ, ինչ պիտի լինին պատահականները, պիտի հաստատին զօրծե՞ն յանցաւորները պատժելու, թէ մանտարէն և թէ իշխան, եղած վնասուց փոխարէնը պահանջելու, խաղաղութիւնն ամրապնդելու որ մի և նոյն ողբալի վկայքերը չպատահին, և իվերջ՝ ամէն շահագիտական խորհուրդներէ հեռի, պիտի պահեն Չինաստանի

ամբողջութիւնն, ո՛հ, ոչ բնաւ։ Այդէն՝ անհամաձայնութեան երջ շաններ կ՚երեւին։ Ռուսիա կ՚առաջարկէ Միացեալ Նահանգաց մի՝ ջազդային գործերը բաշխել Բէրլինէն ի Դուբլին ձին, քանի որ իրենց նպատակին հառաջ են, այս է վնասականներն ու օտարականներն այժմ ապահով միջակի մէջ գրած են և ասոր խաղաղութեան հա մար բանակցութիւններն սկսիլ։ Այս էր և Լի Հունկ Զանկի, որ Ռուսիոյ անբարեկամն է, խորհուրդն, բայց Միացեալ Նահանգք ի սկզբան հաւանութիւն տուին եաև այդ առաջարկին՝ քանի որ պէտք սնին իրենց զօրաց մի մասն Ֆինլիոպեան կղզիները դրկել, կ՚սկսին վարանիլ և Բէրլինի մէջ պահակազօրք պահելու կողմն հակիլ, ձաբոնն հետ։ Գերմանիա և մանաւանդ Անգլիա առաջարկին ընդունելու համար կ՚առաջարկեն նախ պատժել չինական խռովութեանց ու կոտորածներու հեղինակները՝ Մայր կայսրուհին՝ որ Գայ Եաւէն Ֆուհ կ՚գանուի՝ Շանսի նահանգին մայրաքաղաքն, Բէրլինէ 430 հազարամիղոն հեռի, Եունկ Լու, օտարներուն անհաշտ թշնամին, Դուան իշխանն ևայլն. վասնզի, կ՚առարկեն որ չինաց առջև ակարութեան նշան մը պիտի նկատուի միջազգային զօրաց նահանջն, և կասկածարարները բրիստոնէից դէմ զրգռելու միջոց մը, քանի որ Բէրլին անիշխանութեան պիտի մատնուի նորէն և այնքան զոհողութիւն անարդիւն պիտի մնան։ Բայց խաղաղութեան նախաշաւիղ պայմաններու վրայ բանակցելու համար կ՚այժմ պաշտօնական մարմին մ՚ի Չինաստան, որ բոլոր փոխարքաներու վրայ գերիշխանութիւն ունենայ և իր հրամանները գործադրել տայ։ Կըսուի թէ կայսերական հրամանագրով Լի Հունկ Զանկ, Զինկ իշխանն, Եունկ Լու և Չաու Դունկ բանագնաց կարգուած են, սակայն բացի Լիէն և Զինկ իշխանէն՝ որ օտարներու և բարեկամ գումիներու կատակից կ՚նկատուին, միւսներն իրրև թշնամի անընդու նելի պիտի լինին, ըստ երեւոյթին։ Ռուսիա կ՚պնդէ որ կայսերական բնտանիքը Բէրլին վերադառնայ, կայսրուհին ու Գուանկ Սու կայսրը իրենց իշխանութեան մէջ վերհաստատուին ու ճանչցուին մեծ տէ րութեանց կողմէ, և Դկէն—Զինի մէջ բանակցութիւններն սկսին։ Իրաւի՝ կրնայ ոչ ծիծաղաշարժ՝ բաւական ձախող վիճակի մէջ կը գտնուի միջազգային պետանադիտութիւնն չինական վիշապին առջև

որ՝ թէև նկուն ու պարտեալ, յաղթողի կերպարան մը կ'ցուցնէ, և թերևս առատական արծուին հետ համախորհուրդ՝ տերութեանց՝ որ չատրած են, իր պայմանն ընդունել տալու կ'փորձէ։ Ո՞ւր պիտի յանգի այս տարտամ կացութիւնն յայտնի չէ լիովին, այս միայն որոշ կ'երևի թէ Գերմանիա, Անգլիա, Իտալիա, Աւստրիա համամիտ են իրենց զօրքերն Բէլճիէն չհանելու՝ մինչև որ յանցաւորները չպատժուին և խաղաղութեան պայմանները՝ որոց մէջ առաջնոյն պայմանը մեծ տեղ պիտի բռնէ անշուշտ, չորոշուին, իսկ Ամերիկեան հանրապետութիւնն՝ որ օրէ օր աւելի կ'մերձի Եւրոպական հին քաղաքականութեան ոլորտաց ցանցին մէջ և իր պիտոյն նոր փորձանքներ պիտի բերէ, նոյնպէս ձարան, ֆրանսա որ կ'հետևի իբրև առաւել Ռուսիոյ, ներհակ ընթացք մը և անշահախնդրութեան օրինակ մը ցոյց տալ կ'չգանան, թէև զգոնկերն Մանչուրիոյ զանազան բաղաքներն նահանջու զործողութիւնը կ'շարունակեն։

Անգլիա՝ որ անտարակոյս աւելի ազդեցիկ դեր մը պիտի կրնայ տարկ Երկնային պետութեան կենսական սոյն զործերուն մէջ եթէ նները կապուած չլինէր ի Դրանսվալ, Գերմանիոյ հետ համաձայնութիւնն անվրդով պահելու կ'չգանայ և իր ափրիկեան արիւնահեղ ու երկարատև պատերազմին վերջ տալու հետամուտ է։ Եւ այդ պատերազմն որ երբէք ժ'աչքապուկի խաղ զարձած է անչատ չոկատներու պատահական հանդիպումներով, իր վերջին ռումբերն արձակելու վրայ է, թէև Պօէրներն կ'պնդին թէ յաւիտեան պիտի տևէ։ Օգոստոս ամսուն մէջ միայն մի քանի կարևոր կռիւներ տեղի ունեցան Պէրլէհեմի հիւսիսակողմն, նշանաւոր Տը Ուէդ զօրավարին երբայրը զերի կ'ինկայ և Պօէրներն լճանային կիրճերը կ'բռնեն։ Մինչ զօրավար Ցրնչ այս կողմն թշնամին կ'հետևի, զօր. Ռընտը, Բլէմֆոնթէյն և Բէյհէդ արդէն Լէյտենպրանդ և Ֆիլրոպրիկ Պօէրները հալածկուղ թակարդը ձգած՝ զօր. Բրլ'նալու 4000 հոգւով անձնատուր կը լինի, և մնացեալ 1500 Պուէրք Օլիվիէի առաջնորդութեամբ խոյս տալու կ'յաջողին դէպ ի Հէրեմմէթ, ուսկից կը վտանգին և զերեվնեբը Ս'յլան կզգին կ'զրկուին։ Սակայն ֆրեյնչն Տը Ուէդ, այս անձանձիր ու քաջարի զօրավարն, Օրանժի Երկրին մէջ իր արշաւները կ'շարունակէ ազատօրէն և բուռնան վեպս կ'պատճառէ անդլիական

գումարտակներուն և երկաթուղւոյ գծերուն։ Զօր. Բիշոպրի և Մէ-
ֆուէնի կ'յանձնուի զանի բռնել, բայց չեն յաջողիր. Պատէն Բաուլ,
Մ'յիլնիկի վերցածը, Ռըսսէլերկի մէջ այն ինչ կերի պիտի ետնար
եթէ զօր. Լան Համիլթըն օգնութեան չհասնէր, մինչ պօէր հրա-
մանատար Տըլսըի անգլիացի Հօր գնդապետին վաշտակը զերի կը
բռնէ. նոյնպէս Պէլճըպի և Մաշպորդըրի մօտերը բաւական տար
կռիւներ տեղի կ'ունենան և Պօէրները կը քաշուին դէպ ի հիւսիս։
Անգլիացիք կ'գրաւեն Լիսէնպըրկ որ Պօէրներուն վերջին անառիկ
ապաստանը պիտի լինէր, ինչպէս նաև Պալպէրդըն քաղաքները՝
զօր. Պուլըի և Լան Համիլթընի հնարագիտութեամբ։ Պօթա թա-
փառիկ և գրեթէ անզօր կ'շրջի յուսահատ։ Բրիւկէր յամառութեամբ
կռիւը շարունակել ուզով մեծ վնաս կ'բերէ Պօէրներուն գաղին,
մանաւանդ Բրէտորիայի մէջ նիւթուած դաւադրութիւնն անգլիական
ներդաղտութեան և վհատնութեան չափ մը գնելու կ'հարկադրէ։
Այս դաւադրութեան նպատակն էր ուզ տեղ կրակ ձգելով անգլի-
ացի զօրաներ սպաննել և Լորտ Ռոպէրդսը գերի վարել։ Զինւո-
րական տեսանի մարդէ կ'զատուին դաւադիրներն և ատենց պարա-
զլուխը Դորտուա հրայանի կ'բռնուի։ Բայց ատեն Լորտ Ռոպէրդս
յոխոտ միջոցներ ձեռք կ'առնու իրրև ապստամբ պատժելու այն Պո-
էրներն որ գինք առած են իրենց չէզոքութեան երդումն ուսելով
ինչպէս նաև անոնք որ զաղանի կ'օգնեն հրոսակախումբերուն որ
տպիս անգին հաղորդակցութեան միջոցները կտրելու կ'չանան։

Նախապահ Բրիւկէր գնո կ'յուսայ որ եւրոպական աւրութիւն-
ներ միջամտելով Դրանսվալի և Օրանժի անկախութիւնը պիտի ապա-
հովեն, որքան որ իր պատգամաւորներուն այս մասին ըրած փորձերն
անարդիւն մնացին, և որքան որ այլ երկու իրիւրներն Օրանժ գետի
գաղութի և վալ գետի գաղութի անունով բրիտանական պետութեան
ի պաշտօնէ կցուցան չորս նահանգի բաժնուելով։ Դրանսվալ պի-
տի կառավարուի Բէյնէվ, Բլէնդֆոս, Հարդ և Մէլմուէն զօրավար-
ներուն ձեռք։ Նոյն ինք Բրիւկէր հսկանական մարտանոցով Հո-
լանտա գնալու կ'պատրաստուի միշտ յուսալով Պօէրներուն անկա-
խութեան համար գործել և յաղթել։

ԱՔԱՔԱՊ

Ներքնատիր Բաղարակն Ժողովն յաղագս կարմիր Տրին-
տոնական խորհուրդն բանիերուն անձերէ և պաշտօնին բոլոր պա-
տասխանատուութիւններն ու գործարութիւններն կատարելու կարող

հետևեալ անձերէ՝ Տեարք՝ Մերկեր Մերկերեան, Յակոբ Հարենց, Լեան Մկրտիչ, Արմենակ Աքչալեան, Գէորգ Ակոսեան։ Ի լրոյ կ՚ի-մանանք որ Տնտեսական խորհուրդն Ազգ. Արկղի անձուկ վիճակին մտածութ վերահասու եղած, որոշած է ընդարձակ տեղեկագիր մը պատրաստելով՝ պատկերել եղեմնական գործոց իսկական վիճակն և ներկայել Գաւառական ընդհ. ժողովոյ անոր զարմանն պահանջե-լու։ Երկու առաջարկներ պիտի ներկայացուին Ընդհանուր ժողովոյ կամ արկղի Տնտեսական խորհրդոյ ձուլումն խնդրելով Պարտուց բարձման յանձնաժողովոյ հետ և կամ քանի մը ուրիշ աղգային անձերու աջակցութիւնն, որպէս զի հարկ եղած և լինելիք անօրինութիւններն գործադրելով՝ կարողանան ազգ. արկղն իր անցեալի կանոնաւոր և փայլուն վիճակին վերածել հետզհետէ։

*** Իսկ նորընտիր Ուսումնական խորհուրդն արդէն սկսած է գործել։ Իր անդամներն են, Պարոնայք՝ Եղարեվթ Հ. Ներսէսեան (Ատենապետ), Հրանտ Մամուրեան (Ատենադպիր), Հայկ Սա-րաֆեան (Գանձապետ), Տօք. Տիգրան Սպարդալի, Գրիգոր Պ. Տիլսէր։ Երիտասարդ ոյժեր (ինչպէս կ՚յորջորջեն այժմ Իզմիրցիք այն ամեն ընկերութիւն կամ ժողովներու անդամներն որք երիտա-սարդներէ կ՚կազմուին) որք իրենց հաւերաշխութեամբ և գործու-նէութեամբ միայն պիտի յաջողին ցոյց տալ ապագային մէջ, թէ իրենց ստանձնած պաշտօնին մէջ որքա՞ն և ինչ կերպով կարողա-ցած են օգտակար լինիլ, և այս պարագային մէջ պիտի ապացուցա-նեն իրենց ոյժերու թարմութիւնն։

*** Ազգային երկսեռ վարժարաններն վերաբացուեցան առ սոյս 4ին և դասախօսութիւնք սկսան ամսոյս 6ին։ Եթէ ցաւալի կէտ մը կայ այս է որ հակառակ Ուսումնական խորհրդոյ յայտա-բարութեան ծնողք անփոյթ կ՚գտնուին իրենց զաւակներն օր առաջ վարժարան ղրկելու, իսկ ալ աւելի ցաւալի է, ինչպէս կ՚լսենք, որ ծնողներէ ոմանք կ՚պժուարանան իրենց զաւակաց համար սրոշուած տարեկան քանի մը մէճիտի թոշակն վճարելու և կ՚սպառնան ուրիշ դպրոց ղրկել իրենց զաւակն, եթէ որոշուած թոշակէն զեղչ մը չլի-նի։ Ես ինչ է այդ պահանջուած զեղչն՝ կամ տարեկան 2 կամ 4 մէճիտ։ Ո՛չ թէ ցաւալի է ոմանց այս ընթացքն, այլ մեղադրելի և պատասխանելի։

*** Հոգ.—Որքանամբ ընկերութիւնն՝ նոր քունէ տրթնցածի պէս, վերջապէս կ՚լսենք թէ որոշած է իր սրբուհիներն ազգկանց ազգ. վարժարանն ղրկել, հետևիլու համար պատասխանատուութեանց, բայց լաւ է անագան քան երբէք. մեր ինդակցութիւններն։

*** Հայ Ընթերցասեր տիզեկագիրն հրատարակուեցաւ վերջերս. ըրամական վիճակաւ օրքան առիթայլ նոյնքան՝ անզոյն գասնք Տիօրէն խորհրդոյ տեզեկագիրն: Փափաքելի էր որ կրճատան այդ տեսակ հատատուածեան մը տեզեկագիրն զերծ լինէր քիւտականական և ոճի տարօրինակ սխալներէ:

*** Ամոյս 4ին զիշերն Հայոց մեծ Թաղին մէջ պատահած հրդեհը՝ որու աւերիչ բոցերը ամբողջ շաւաղ մնխիրի վերածեցին երեք խանութ և երկու տուն, կ'փճացնէր նաև այս խանութներէն մէկին մէջ փերեզակութիւն ընող Պ. Կարապետ Քուչուճեանի ըրամագլուխը. — շուրջ 150 օսմ. ոսկի արժէքով ապրանք: — Այսօր տարաբաղդ փերեզակը կը մնայ այն խեղճ կացութեան մէջ որուն վիճակուած էր ասկէ տասնըհինգ տարի առաջ երբ Իզմիր կուգար հաստատուելու: Զափազանց ցաւալի է որ աշխատասէր բազմանդամ ընտանիքի տէր անձի մը զրկանքով չինած հաւնոտուկ զրամագլուխը փշրանայ վայրկենապէս: Շատ անգութ պատիժ մը իր խանութը չապահովագրելու անխոհեմութեան համար՝ որ նոյնպէս իր չունեւորի հանգամանքին վերագրելի է: Ուրախ ենք տակաւին որ անմիջապէս բարեսէր ազգայիններ հանգանակութիւն մ'ընելու ձեռնարկած են, և նոյնպէս Պ. Կարապետ Գույումճեան իրեն համակիր բարեկամներու խորհրդով Թատերական տոմսակներ ծախու հանած է խոստանալով աւելի վերջ ներկայացում մը տալ: Կ'յուսանք երկու արդիւնքները իրարու միանալով զժբաղդ ընտանիքի մը ապրուստը կ'ապահովուի: Տարակոյս չունինք որ իսկական սեռն ալ պիտի օգնէ իր « քիչ մը բաշդ »ի « կաոր մը ժապաւեն »ի « քանի մը ասեղ »ի կշռի հայթայթիչին:

*** Անցեալ ուրբաթ (8 Սեպտ.) զիշերուան ի նպաստ Ազգապատասխանատու Ընկերութեան տրուած սիմֆոնաթօկրաֆի ներկայացումը բաւական փայլուն անցաւ, հանդիսատես հատարակութիւնն՝ բաւականը բազմաթիւ, զրեթէ երկու ժամ զաւարճանալէ ետք՝ կ'մեկնէր գոհունակ՝ քանի որ իր վճարած պզտիկ մուտքով կ'օգնէր ազգապատկան՝ ու կ'ունենար միանգամայն սիրուն ժամանց մը: Նիւթական արդիւնքն 20 ոսկի կ'հաշուի:

*** Մեծ. Գ. Յ. Բարազեան նուիրած է Ներսէսեան և Հոգեսար Որբանոցաց Ընկերութեանց 50 ական Ղրուշ, Պ. Աստղիկ Յովսէփի յուղարկաւորութեան առթիւ փոխան ծաղկեպսակի:

Դ.

ԿԱՐԵՒՈՐ ԱՋԳ

Ամերիկեան Ընտանեցեալքն չքնաղատարած հայ օրիորդ մը պատրաստ է յորմէ պայմաններով տանելու մէջ անդրիներէն գասեր տալ։

Փոխադրելներ գիմեն Ամերիկեան տղէքանց վարժարանի Տեսչութեան։ 3—2

ՏԵՂԱՓՈԽՈՒԹԻՒՆ

Փառատրան Մեծ. Մարիոս էֆ. Մամուրեան իր գրասենեակին փոխադրած է Ազի-Եօրկի վազոց՝ Բարթանաքիի կալուածքին մէջ թիւ 8 գրասենեակը։

ԱՋԳ

Ի՛մնդրուի մեր Տեղական, Մարզպետի, Գաւառական եւ Արտաքինեանի Մեծ. Համաձնորդներէն որ հանին իրենց անվճար մնացած յաժնեգիրներն դրկել Խմբագրատեանս։

ՄԱՍՈՒԲԵԱՆ ՏՊԱՐԱՆ

Կը տպաւին Գրքեր, Տետրակներ, Հաշուեցուցակներ, Տետրակներ, Նամակագրութիւններ, Տոմսակներ, Հարսնեաց, Մահազդ՝ Աչցարարդ, Ծաղկէն եւ ամեն տեսակ տպագրական գործեր, Տակերէն, Հայերէն, Ֆրանսերէն, խիստ չափաւոր գիներով։

Տպարանը բաց է ամեն օր առաւօտ ժամը 7-6½ երեկոյեան, բնչպէս նաեւ ամեն Կիրակի առաւօտ ժամը 10-12։

ԸՆՏԻՐ

ՍԻԿԱՒԻ ԹՈՒՂԹ

Ներսէսեան Որբանոցի վարչական ժողովոյ հետ կընքուած պայմանագրութեան մը համաձայն, յիշեալ հաստատութեան շահագործին մը յատկացնելու պայմանաւ ՏՕՒԹՕՐ անունով սիկարի թուղթ մը հանած էի ի հրապարակ: Ուրախ եմ ծանուցանել Պատ. Հասարակութեան թէ մէկ տարուան մէջ յիշեալ թուղթէն 1400 տուփ ապառնելով, ընթացիկ դրամ 1750 զուրուշի շահագործին վճարուած է Որբանոցին: Յուսով եմ որ Պատ. Ծխողք կարևորութիւն տալով մեր սոյն ձեռնարկութեան, պիտի բարեհաճին գործածել ՏՕՒԹՕՐ սիկարի թուղթն, (որ գերազանցութեան մասին կրնայ մրցիլ ամեն տեսակ սիկարի թուղթերու հետ) ապագային մէջ աւելի կարեւոր շահագործիններ յատկացնելու համար յիշեալ Որբանոցին:

ՏՕՒԹՕՐ սիկարի թուղթն կ'գտնուի բոլոր ծխախանութներուն մօտ:

Կենդանեաւեղի եւ Տեղի խան,

Իդէր ՅՈՎԱՆԷՓ Ի. ԷԼԱԿԻՕԶԵԱՆ

12—11

ՎԱՀԱՆ ՋՄԻՒՌՆԱԿԵՍԵԱՆ

ԺԱՄԱՓՈՒՐԻ

Պատիւ ունիմ ծանուցանել Արդոյ Հասարակութեան թէ ի Զուհա Պէտէմէն թիւ 11 իմ նոր բացած վաճառատան մէջ կը ծախսուին մեծ և փոքր քանակութեամբ ամեն տեսակ ժամացոյցներու ոսկիէ, արծաթէ, նիքէլ, ու oxidé, զարնող ամսաթոյց և քրոնոմէթրը պրպտիչ ժամացոյցներ:

Զարմուցիչ, պատի և դպրոցի մեծ ժամացոյցներ (pendules)

Զանազան տեսակ դոմարեղէնք, ինչպէս ապարանջան, քարֆիցա եւն:

Ժամապօծներու և ոսկերշաղ վերաբերեալ ամեն տեսակ գանազան գործիներ:

Հոն կը յարդարուին ամեն տեսակ ժամացոյցներ իրապէս երաշխաւորեալ:

Ժամացոյցներու վաճառումն և յարդարումն արտակարգ զեղչեալ գիներով կ'ըլլան: 24—20

ԴԵՐԶԱԿԱՏՈՒՆ

ԳԷՈՐԳ Մ. ՔԷՇԻՇԵԱՆ

Ադրվեճատանոց Եռաստիճան ֆէրիանէին կից, Թիւ 1

Վաճառատունս հաստատուած օրէն ի վեր սուղ ժամանակի մէջ ունեցած բազմաթիւ յաճախորդները, ապացոյց մի է թէ՝ մենք մեր յայտարարութեան հաւատարիմ գտնուած ենք, հարկ չի կայ գովեստներ չռայլել. յայտ, մեր գործերի վիայ են արդէն թէ գներու ժանութեան հետ նաև ունինք մեծ առաւելութիւն մը ուրիշ նմանօրինակ հաստատութիւններէ ձեւի, կարի, և ապրանքի մասին։ Երեւակայեցէք թէ որչափ դժուարին է ամէն մէկ անհատի ճաշակը գոհացնել և ձեւին յարմարութիւն տալ, նամանաւանդ երբ այդ անձը առաջին անգամ է որ հագուստ չինել կուտայ մեզ։ Ուստի ինչպէս մինչև այսօր, նոյնպէս ալ այսուհետև պիտի ամխատինք ամէն ջանք և զոհողութիւն չի խնայել նոյն իսկ ամենէ բծախնդիրներն անգամ գոհացնելու։

Աւելորդ չենք համարիր. նաև յիշեցնել թէ վաճառատան մէջ կը գտնուի քազմիրներու, ֆլաօներու և այլ տեսակ ասուեղէններու ճոխ հաւաքածոյ մի, և թէ պատրաստ կարուած հագուստներ ալ ունինք։

Ամաճ, ձեռատոր եւ տոկուն, դիմեցէք եւ տեսէք։ 24—24

ՄԵԾ ՆՊԱՐԱՎԱՃԱՌԱՏՈՒՆ

Հայոց ազգ Շուշ

Դ. եւ Լ. ՃԷՐԻՏՃԵԱՆ

Պատիւ ունինք ծանուցանել Ազգդ Հաստատութեան և մանաւանդ բոլոր մեր Պատ. Յաճախորդներուն թէ վերջերս մեր վաճառատունը խիստ ճոխացուցած ենք զանազան ուտեստներով։

Մեզ դիմողը ամէն բնչ պիտի գտնէ շատ ժամն գիներով։

Ունինք նաև Ալբիսրի և ուրիշներու ընտիր օճառներ, նոյն գործատուներուն ծախուած գիներու վրայ ԱՒԱՆՑ ամենավմոր տուելարտուրիւն մ՚ընելու։

Դիւրութեան համար մեր Յաճախորդներուն հաշուեհատարներ կը յանձնենք և մեր սովորութեան համեմատ հաշիւները ամիսը անգամ մը կը փակենք։

ԱՆՀԱՄԵՄԱՏ ԱԺԱՆՈՒԹԻՒՆ 24—19

☞ ՄԱՄՈՒՐԵԱՆ ԳՐԱՏՈՒՆՆ
ՍՏԱՑԱԾ Է

ԾԻԾԱՂ. — Ց. Պարոնեան, *հեղինակի պատկերով* Տպ. Թիֆլիզ Գին **20** *դրուշ*։

ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ԱՏԱՄՆԱԼՈՑԻ. — *Կատակերգութիւն երգախառն, ի հինգ արարս,* Ց. Պարոնեանի Տպ. Թիֆլիզ 1899 Գին **10** *դրուշ*։

ՈՒՈՒՄՆ ՓՐԻՍՏՈՆԷԱԿԱՆ ՀԱՒԱՏՈՑ. — *Ի պէտս տղոց յին նախակրթարանաց, չորրորդ Տպագրութիւն, յօրինեց* Թահակ Ա. Յովհաննէսեան կ. Պոլիս Տպ. Ն. Կ. Պէրպէրեան 1900 Գին **2** *դրուշ*։

ՄԱՐԴԿԱՅԻՆ ՍԱՂՄՆԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ. — *Գրեց* Տօք. Ե. Տադեւոսեան, կ. Պոլիս Տպագր. Նշան Կ. Պէրպէրեան 1900 Գին **5** *դրուշ*։

ՊԱՏԻԿ ՈՒ ՀՅՏԻԿ. — *Գունագեղ պատկերներով, մանկանց համար. հեքիաթ* Տպ. Թիֆլիզ, Գին **8** *դրուշ*։

ԼՈՒՍԵՐԵՍԻԿ. — *Գունագեղ պատկերներով, մանկանց համար. հեքիաթ* Տպ. Թիֆլիզ Գին **8** *դրուշ*։

ԱՆԴԱՐԴ ՀԱՆԴԻՍԸ. — *Գունագեղ պատկերներով, մանկանց համար. հեքիաթ* Տպ. Թիֆլիզ Գին **8** *դրուշ*։

ԵՕՓՆ ԱՂՔԱՒԻ. — *Գունագեղ պատկերներով, մանկանց համար. հեքիաթ* Տպ. Թիֆլիզ Գին **8** *դրուշ*։

ԿԱՐԻՆՆ ՈՒ ՄԱՆՆԻՆԸ. — *Գունագեղ պատկերներով, մանկանց համար. հեքիաթ* Տպ. Թիֆլիզ Գին **8** *դրուշ*։

ՍՐԲԱԶԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ, ՀԻՆ ԿՏԱԿԱՐԱՆ. — *Գաւառասեց Փարի Պռնուացի, կ. Պոլիս* 1900 Գին **4** *դրուշ*։

ՍՐԲԱԶԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ, ՆՈՐ ԿՏԱԿԱՐԱՆ. — *Գաւառասեց Փարի Պռնուացիէ կ. Պոլիս* 1900 Գին **4** *դրուշ*։

ՔԵՐԱԿԱՆ - ՐՆԹԵՐՑԱՐԱՆ. — *Գաւակերագարդ, Ա. տարի նախակրթարան.* Փիսիրար Պռնուացի, *հրատարակիչ* Պ. Պալեանց կ. Պոլիս 1900 Գին **5** *դրուշ*։

ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ՄԱՄՈՒԼ

1900

ՔԱՀԱՆԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ

ՊԱՏՄԱՆՔ

Ա. Ա. Մամոյ բաժանորդ գրասիրի փոփոխութիւնները կրնան ուղղակի խմբագրութեանս դիմել կամ Հանդիսից Պատ. Գործակալներուն, որոց միջոցաւ կրնան առանձալ իրենց թերթերը։

ԳՈՐԾԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆ

Ամասիա	—	Մեծ.	Թորոս	Եփ. Օչանեան
Այնթապ	—	»	Յարութ.	Ե. Տէրնիկեան
Առաճա	—	»	Յակոբ	» Տ. Պօղոսեան
Երզնկա	—	»	Պաղտր	» Արզումանեան
Իսպիրի	—	»	Մովսէս	» Մալաքեան
Խարբերդ	—	»	Ռուբէն	» Զաքարեան
Կ. Պոլիս *	—			
Կիրասօն	—	»	Գալուստ	» Ն. Տ. Շէնն
Հալէպ	—	»	Յովհ.	» Թ. Խրիմեան
Մարզուան	—	»	Գրիգոր	» Տ. Թաշճեան
Ներսէս	—	»	Յակոբ	» Գասպարեան
Սարգսան	—	»	Արտեմ	» Կ. Կիւլպէնկեան
Պարտիզակ	—	»	Ստեփան	» Մակարեան
Ռոտոսթօ	—	»	Նշան	Եփ. Ժամհարեան
Սամսուն	—	»	Եղուարդ	» Մուրատեան
Սեբաստիա	—	»	Արմենակ	» Թորոմեան
Փիլիպէ	—	»	Բիւզանդ	» Զօհեան

Ե. Խմբագրութեանս միջոցաւ բաժանորդագրուածք պարտաւոր են իրենց տարեկան կամ վեցամսեայ վճարումն ուղղակի խմբագրութեանս ղրկելու։

---

* Կ. Պոլսոյ Գործակալութիւնն առայժմ ջնջուած լինելով մեր Մեծ. Բաժանորդաց Ցերներէն ուղղակի պիտի ղրկուին իրենց հասցէին. Հետեւապէս բաժանորդ գրուիլ փափաքողը կրնան դիմել ուղղակի Խմբագրութեան՝ որոշակի նշանակելով նաեւ իրենց հասցէն։

Պ. Բաժանորդագրութիւնը վճարելի է կանխիկ ուղղակի դրամով և անուղղակի թղթադրոշմով (20 դրուշոց դրոշմը մեկ մէճիտի հաշուով) կամ փոխ դրով՝ քաղքին կամ ի. Պօլսոյ հրատարակի վրայ քաշուած։

Դ. Խմբագրութիւնս պիտի գործերնէ թերթերու առաքումն այն բաժանորդներուն որ մի քանի թիւ առանալէ ետև՝ կ'յայտնեն բաժնեգիրը ուղարկել։

Ե. Հրատարակութեան համար գրկուած, բայց ո և է պատճառաւ անտեսել ձեացած յօդուած ու գրուած ետ չեն դրկուիր։ Ղրկուած յօդուածը թղթին մէկոյն մեկ երեսին վրայ պէտք է գրուած լինին ի դիւրաթեան։

Զ. Նշանակ անպատասխանի կ'ընան այսպիսի գանգատութեան առ։ թիւ գրուէն խնգրուած ո և է բացատրութիւն։

Է. Ընդունելի չեն անվճար նամակ կամ ծրար։

Ը. Խմբագրութիւնս պատասխանատու չէ այն բաժանորդից որք իրենց տեղափոխութեամբ չեն տեղեակ թերթերն, իսկ այն բաժանորդներն որ կանոնաւոր թերթերն չեն առանար, ժամանակին կ'պարտաւորին իմացնել խմբագրութեանս, առարկն լրանալէն վերջ ո և է պատճառաբանութիւնք ընդունելի չենն։

Թ. Պիտի ծանուցուին թերթին մէջ ամեն նոր հրատարակութիւններ որոնց երկու երկու օրինակ կ'ղրկուին խմբագրութեանս։

Ժ. Ա. Մաուրեան կ'հրատարակէ նաև ծանուցուածներ շատ չափաւոր գիներով։

ԺԱ. Ը. Մաուրեան իրեն յանձնուած ապիկու առաջարկ կ'ընդունի դրամական մանաւանդ վճարմամբ։

ԺԲ. Ամեն նամակ, դրամ, գիրք եւայլն պէտք է ուղղել առ Խըմբագիր - Տնօրէնն։

Հասցէ

م. مامورياں ازمير

Մ. Մաուրեան — Թզմիր

M. Mamourian — Smyrne

ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

24	թիւ	դրշ.	արծ.	60	Ֆաղաթիս	նամա
12	»	»	»	30	»	»
1	»	»	»	3	»	»
24	»	»	»	30	Գաւառաց	»
12	»	»	»	35	»	»
1	»	»	»	3	»	»
24	»	Ֆրանգ		15	Արտասահմանեայ	»
12	»	»		8	»	»

Hon. Rédaction
de la Revue Arménienne HANTESS
au couvent des R. R. P. P. Méchitharistes
VII Méchitharistingasse 4
VIENNE